अंक (१)

प०नं० (१)

प्रकाशक: बृ०आ०प० मृगस्थली।

१०१

विश्वात्म-दर्शन

अ

प० नं० १
प्रकाशक:- बृ० आ० प०
मृगस्थली।

विश्वात्म-दर्शन

[मासिक पत्रिका]

सम्पादकः--

लेखनाथ कोइराला

सहायक सम्पादकः-

रामजङ्गबहादुरसिंहः

व्यवस्थापकः-

श्रीनरेन्द्रकेशरी उपाध्यायः
पौड्यालः

श्रीपुष्करनाथठाकुरः

प्रकाशकः-

बृहद्
आध्यात्मिक परिषद्

के० का० गोरक्षपीठ
मृगस्थली काठमाडौं।
फोन नं० १२७६२
बार्षिक शुल्क—१०।—
यस अङ्कको—१।—

वर्ष १.
अङ्क १.

यस अङ्कमा

३. — महावाणी
श्री ५ महेन्द्र

४. शुभ कामना
रङ्गनाथशर्मा

५. शुभेच्छा
बालचन्द्रशर्मा

६. विश्वात्म—दर्शन
विन्दुनाथ प्याकु-याल

७. दिनेश नयाँ उदायो
नरेन्द्रकेशरी पौड्याल

८. विश्वात्म — दर्शनको एक परिचय
रामजङ्गवहादुरसिंह

१२. आत्म — परिचय
पूर्णचन्द्रढुङ्गेल

७. शिक्षा—समीक्षा
गोवर्धनवहादुरकार्की

२२. आध्यात्मिक शान्ति
शिवगोपाल रिसाल

२६. हिन्दुराष्ट्रमा अध्यात्मवाद
भरतमणिशर्मा

३३. ज्ञान र विज्ञान
शारदासमशेर

३६. मानवधर्म – परोपकार
गोविन्दहरिजङ्गम

३९. संस्कृत – सन्देशः
योगी नरहरिनाथः

४७. संस्कृत-सन्देशको [छाया]
नरेन्द्रकेशरी पौड्याल

५६. वैदिक वाङ्मय वा गायत्रीमीमांसा
देवीप्रसादरिमाल

६१. श्री ५ वृद्धमहाराज पृथ्वी-नारायणसाहदेवस्य दिव्य उपदेशः

७६. ?
तुलसी वैरागी

७७. सदस्य –सूची

७८. परामर्श दातृमण्डल

७९. सम्पादकीय

मुद्रकः — न्यू प्रिन्टिङ् प्रेस
निमित्त, — संचय प्रेस
देवपतन,
फोनः १२७६२

शाके १८९३ संवत् २०२८ पृथ्वीजयन्ती

महावाणी

नेपाललाई सर्वदृष्टिबाट विश्वका समक्ष एउटा आदर्श हिन्दूराज्यको रूपमा खडा गर्ने हाम्रो इच्छा छ।

धर्मनै मानवजीवनको सर्वश्रेष्ठ तत्त्व हो, धर्मकै प्रेरणाबाट मानवले प्रारम्भकालदेखि नै महान् कार्य गर्दै आयेको छ, मानवसमाजको कल्याण धर्ममानै आधारित छ।

कोरा भौतिकवादी ढंगबाट सोच्ने प्रणाली हाम्रो निमित्त अस्वाभाविक हो।

श्री ५ महेन्द्र

शुभकामना

बृहदाध्यात्मिक परिषद्को मुखपत्र विश्वात्म–दर्शन मासिक पत्रिका २०२८ साल पौष २७ गते, राष्ट्रिय एकता दिवस, पृथ्वी जयन्तीदेखि प्रकाशित हुन लागेकोमा मलाई बहुतै हर्ष लागेको छ। यस्ले हिन्दू धर्मको संरक्षण तथा सम्वर्द्धन गर्नुको साथै राष्ट्रियभावना जागृत गराउन सफल होस् भन्ने मेरो हार्दिक शुभ–कामना छ।

रङ्गनाथ शर्मा

सम्माननीय– सभापति राजसभा स्थायिसमिति

(२५–९–२०२८)

शुभेच्छा

आध्यात्मिक मेरु–दण्डका अभावमा जीवनका अन्य सबै स्कन्ध पंगु र निस्क्रिय हुन्छन् । समाजका आध्यात्मिक मान्यताले नै त्यस समाजको र तदुपरान्त मानव– समाजकै सभ्यताको निर्माण गरेको हो । आध्यात्मिकतामै बढी ध्यान दिएर नै पूर्व आज पनि संसारको निमित्त प्रेरणाको मूल बनेकै छ ।

बृहद् आध्यात्मिक परिषद्ले आगामी पृथ्वीजयन्तीदेखि आफ्नू मुख–पत्र 'विश्वात्मदर्शन' प्रकाशित गर्न लागेको सुन्दा साह्रै खुशी लाग्यो । यस पत्रिकाले हाम्रो आध्यात्मिक ज्ञानको खाँचोलाई निकै अंशमा पूरा गर्ने छ भन्ने विश्वास गर्दछु ।

बालचन्द्र शर्मा

महामहिम शाही नेपाली राजदूत

श्री:

विश्वात्म--दर्शन

हे भक्तवत्सल ! विभो ! करुणावतार !
लौ पुग्नलाइवस जीवन–सिन्धु पार ।

देखाइदेउ सबलाई बनी उदार
तिश्वात्म– दर्शनमयी तरणी अपार ॥१॥

चोला लियो कि नरको, भवमा असार
सम्बद्ध हुन्छ जन–जीवनको किनार।

लैजान मानिस उता भव–सिन्धु पार,
विश्वात्म–दर्शन वहित्र छ वार वार ॥१॥

–बिन्दुनाथ प्याकुर्‍याल,
लाजिमपाट

दिनेश नयाँ उदायो

संज्ञी महेश, लिइ लक्ष्य नरेश, देश,
प्रादेशलेश अनि विश्व-विशेष शेष ।
सन्देश वेश सविशेष लिएर आयो,
अध्यातमदर्शन-दिनेश नयाँ उदायो ।।१।।

अध्यात्मदूत, अवधूत, पुरानुभूत,
आहूत पूत--जन--मानसले प्रभूत ।
माङ्गल्य-मञ्जु उपदेश-सुधा सजायो,
विश्वातमदर्शन-दिनेश नयाँ उदायो ।।२।।

आत्मा छ एक सवका घटमा प्रकाशी,
यौटै कुटुम्ब वसुधातलका निवासी ।
आदेश आर्ष शिव-सुन्दर-सत्य ल्यायो,
विश्वातमदर्शन-दिनेश नयाँ उदायो ।।३।।

विज्ञान-ज्ञान दुइको न थियो विवाद,
होला न वा, न अहिले छ कुनै विषाद ।
साझा समन्वय छ दर्शन यो फिंजायो,
विश्वातमदर्शन-दिनेश नयाँ उदायो ।।४।।

—नरेन्द्रकेशरी उपाध्याय पौड्याल:
उप–सभापति वृ. आ. प.

विश्वात्म–दर्शनको एक परिचय

रामजङ्गबहादुरसिंह

सम्पूर्ण विश्वलाई परमात्माकै स्वरूप देखेर सृष्टिको मूल कारण आफ्नै आत्मामा विश्वलाई विलय गर्ने अर्थात् समस्त दृश्य, अदृश्य जगत् र यावत् विश्वका रचनाहरू आफ्नै एक मात्र आत्मामा स्थित देख्ने पुरुष पूर्णरूपले आनन्दतया चित्स्वरूपमा स्थित हुन्छन् । यस्ता पुरुष द्रष्टा–दृष्टि–दृश्य, ध्याता, ध्येय, ध्यान त्रिपुटी देखि पर सच्चिदानन्द घन स्वरूप ब्रह्मानन्द प्राप्त गर्दछन् ।

विश्वं यदेतत्परमात्मदर्शनं

विलापयेदात्मनि सर्वकारणे ।

पूर्णश्चिदानन्दमयोऽवतिष्ठते

नवेदबाह्यं नचकिञ्चिदान्तरम्

रामगीता

विषयानन्द र परमानन्द २ प्रकारका सुख शास्त्रमा वर्णित छन् । ब्रह्मानन्द आत्मज्ञानबाट पाइने सुख र विषयानन्द आफ्ना कर्मका फलस्वरूप जन्म मरण समेतले व्याप्त भएको इन्द्रिय जनित सुख हो, धनीवर्ग ऐश्वर्यवान् पुरुषहरू विषयानन्दमा लिप्त रहन्छन् र योगी ज्ञानीजन ब्रह्मानन्दमा ।

हामी आर्य जातिका मनुष्यहरूले नै वेद उपनिषद् धर्मग्रन्थद्वारा

ब्रह्मानन्दको महत्त्व बुझेका र अध्यात्म-विद्या नै विद्याहरूमा श्रेष्ठ विद्या हो भनेर श्रीकृष्ण भगवान्ले भन्नु भएको छ ।

हाम्रो समाज नै ब्रह्मानन्द विषयको पृष्ठ भूमिमा स्थित भएको छ अरु अध्यात्म विद्या आदिको आर्य जाति हामीहरूले नै विकास गरेको हो, एवं प्रकारले हाम्रो संस्कृति, सभ्यता, धर्म, कर्म अध्यात्मले ओतप्रोत छन् र अध्यात्म ज्ञान विना हाम्रो संस्कृति सभ्यता र धर्म को मर्म बुझ्न गाह्रो पर्छ भन्न पनि अत्युक्ति होओइन ।

सबै धर्मको पराकाष्ठा ज्ञानको उक्ति– " वसुधैव कुटुम्बकम् " ले विश्वमा अध्यात्म ज्ञानको प्रचार गरि मानवमात्रमा एकताको भावनालाई जगाई विश्वका समस्त मानवहरूसँग प्रेम र सद्भावनाले मिल्नु जुल्नु र व्यवहारमा शान्ति स्थापित गर्नु आजको समयमा हामी प्रत्येक व्यक्तिको साम्ने कर्तव्य हुन आएको छ । आत्म ज्ञानको लक्ष्य पनि यही हो ।

आज चारैतिर विज्ञानद्वारा भौतिक विकासले संसारको रूप वदलिएको देख्तछौं । तर शान्ति कतै देखा पर्दैन । मानव जातिमा शान्ति ल्याउन खोज्ने प्रत्येक देशहरूमा प्रशस्त संस्था. वाद, मतहरू देखिन्छन् तापनि तिनीहरुले मानव मानवमा एकता प्रेम सुख, शान्ति ल्याउन सफल भएकोदेखिन्न । यसको मूलकारण यहि हो कि, उनीहरूले मात्र ज्ञान न गराई भौतिक विषयवाट शान्ति र एकता, प्रेम ल्याउने परिश्रम गरेका छन् । यसरी सफल हुन खोज्नु मृगतृष्णा मात्र हो । व्यवहार, बुद्धि, कर्म परिश्रम, विद्या र पुरुषार्थ, मनुष्यमा वरावर एकैनास हुँदैनन् । कानून र सरकारका दवावले सवैलाई एकैनास तुल्याई समता ल्याउनु वास्तविक र प्राकृतिक नियम विरुद्ध हुन्छ । त्यसरी लादिएको समताले सुख र शान्ति प्रदान गर्न असफल हुन्छ ।

शान्तिको एक मात्र उपाय हो आत्म ज्ञान, आत्मा नै शान्तिको स्वरूप हो । मानिसले जहाँसम्म आफुले आफैंलाई चिन्दैन, उसलाई शान्तिको मार्ग फेला पर्दैन । आफुलाई चिनेका व्यक्तिले नै विश्वलाई आफ्नै स्वरूप भनी चिन्दछन् र आफु र विश्वमा अभिन्नता अनुभव गरी व्यक्तिगत प्रेम नै विश्व

प्रेममा परिणत गरिहाल्दछन् ।

अध्यात्म विद्या वास्तविक अनुभवगम्य वैज्ञानिक विद्या हो । आत्माको अनुभव, जसलाई आत्मसाक्षात्कार या ब्रह्मसाक्षात्कार भनिन्छ अभ्यास र युक्तिद्वारा हुन सक्तछ । योग विद्या राजयोग हठयोग, भक्तियोग, तन्त्रयोग इत्यादि धेरै प्रकारका साधनहरूबाट आत्माको अनुभव गर्न सकिन्छ । अतएव हामीले अध्यात्म विद्यालाई एक मनगढन्त रचना या काल्पनिक भनेर पन्छाउन सक्तैनौं । परन्तु यो वैज्ञानिक युगमा यस विद्याको राम्रो अनुसन्धान गर्न सकिने सम्भव छ ।

अध्यात्म विद्याले मानसिक शक्तिको परिचय गराउँछ र मानसिक शक्तिको अनुसन्धान यो विज्ञानको युगमा अत्यन्त आवश्यक छ । परन्तु यो अध्यात्म विद्या प्रायः लोप हुँदै गै रहेछ । यो विद्याको अभावले मनुष्यमा नास्तिकता र अशान्ति फैलिएको हो । तर यसपट्टि मानिसको ध्यान नजाले शान्तिका कारणहरू पैल्याउन नसकी मानव जाति अन्धकारमा परेको छ ।

धन माथि धन थपेर ऐश्वर्यवान् बनेका कतिपय देशहरूका जनताले अनुभव गर्दछन् कि धन र ऐश्वर्यले हामीलाई शान्ति मिल्न सकेन, साम्यवादी, नास्तिकहरू ता झन् बढी मात्रामा असन्तुष्ट देखिन्छन्, उनीलाई शान्ति कुन चराको नाम हो मालो ज्ञानै छैन, वर्तमान युगका मानिस विज्ञानको चमत्कार हेरी आफ्नो व्यक्तित्व या आत्मानुभव गुमाई रहेछन् जसरी बत्तिको ज्योतिमा पुतली फुल्सिन्छन् ।

मानिसको शरीरलाई सुख दिने साधनहरू विज्ञानले बनाई दिन सक्छ, परन्तु मानव जीवनलाई सुख दिने एक मात्र ज्ञान हो अध्यात्म । जहाँसम्म जीवनलाई सुखी बनाउनु र शरीरलाई सुखी बनाउनु भिन्न भिन्न व्यवस्था हुन् भन्ने ज्ञान नभई शरीरलाई मात्र सुखी बनाउने मानिसहरू सदैव अज्ञानका कर्म गर्नमा परि दुःखी हुन्छन्, मानवको लक्ष्य हो जीवनलाई सुखी तुल्याउनु, उपर्युक्त तथ्यका आधारमा यो "विश्वात्मदर्शन" भन्ने पत्रिकाको उच्च भावनालाई हामीले अपनाउनु पर्दछ, विश्वलाई आफ्नै रूप देखनु यसको वास्तविक मूल अर्थ हो, विश्वमा समस्त प्राणीहरूको सेवा गर्नु र ब्रह्मानन्दको प्राप्ति गर्नु यसका पुनीत उद्देश्य हुन्, शान्ति र सुखमय जीवनको

मार्ग देखाउने अध्यात्म–विद्यालाई सरल उपायले प्रचार गर्नु यसको कार्य हो, व्यवहार, विज्ञान र अध्यात्मको संतुलक सामञ्जस्य ल्याई कर्ममय जीवनलाई व्यावहारिक कुशल, धर्ममय, ज्ञानविज्ञानमय वनाउनु यसका विशेषता हुन्,धर्म, अर्थ, काम मोक्ष, पुरुषार्थ चतुष्टय सम्पन्न समाज वनाउनु यसको सफलता हो,

बृहद् आध्यात्मिक परिषद्ले अध्यात्म पृष्ठ भूमिमा राष्ट्र निर्माण र प्रगतिको रचनात्मक कार्य, तथा धर्म अवलम्बित पञ्चायती व्यवस्थाको समर्थन तथ्य प्रसार गर्दै देश नरेशको सेवार्थ अग्रसर हुँदै हामी नेपालीलाई प्रोत्साहन दिन यो विश्वात्मदर्शन पत्रिका प्रकाशित गरिदैछ र यसमा समस्त देशवासीको ध्यान आकर्षित गराइँदैछ, हाम्रो नेपालीपन नै धार्मिकता हो, नेपाली अन्धविश्वासी कदापि कहिले पनि होइनन्, ईश्वरको आस्थालाई ज्ञानपूर्वक स्वीकार गर्दै आएका हामी नेपालीको इमान्दारी, राष्ट्रप्रेम, वहादुरी, सत्यता विश्वविख्यातछ, हामी जान्दछौं कि धर्म विना ईश्वर प्रति आस्था र विश्वास स्थित रहन सक्तैन, मानिसलाई ईश्वरको विश्वास र आस्था प्रति जागरूक राख्न धर्मकै आवश्यता हुन्छ। अतएव, वर्तमान परिस्थितिको माग अनुसार बृहद् अध्यात्मिक परिषद् अध्यात्म विद्याको प्रचारमा कटिवद्ध छ र यो परिषद् नेपाली मात्रको सेवा गर्न प्रस्तुत छ।

हाम्रो नेपालीपन अध्यात्मवाद नै हो, तन्त्र शास्त्र, योग शास्त्र र धर्माचार सदाचारको वलले निर्मित भएको हाम्रो यो राष्ट्र नेपाल देशले नै अध्यात्म- सन्देश संसारका कुना कुना मा पुऱ्याई शान्तिको मार्ग प्रदर्शक वन्ने छ भन्ने हाम्रो पुनीत उद्देश्यलाई श्रीपशुपतिनाथजीले सफल वनाउन् भन्ने प्रार्थना गर्दै हामीले आफ्नो कर्तव्यमा दृढ संकल्पले अघि वढ्नु परेको छ।

+

आत्म–परिचय

आचार्य पूर्णचन्द्र ढुङ्गेल, प्रधानाचार्य जनता महाविद्यालय दाङ, नेपाल । सदस्य संस्कृत, विश्व विद्यालय, राप्ती अञ्चल

दृश्यमान जगत्का जड र चेतन अखिल पदार्थहरू मध्ये आ-आफ्नु क्षेत्रमा जड एवं चेतन दुवैको महत्त्व कम छैन। त्यसैं उसले विश्वका विचार शास्त्री– दार्शनिकहरूद्वारा संसारको रहस्य पत्ता लगाउन कम प्रयास गरेको छैन । गरिएका अनेक अन्वेषण वर्गीकरण र परीक्षणहरूलाई हेर्दा दृश्यमान जगत् र जगत्का जड र चेतन पदार्थहरूको सम्बन्धमा हामी, तीन विचारधारा पाउँदछौं– ती तीनै विचारधाराहरूले पछि गएर वादको रूप लिई विश्वमा ख्याति पाए । ती वाद यी हुन्– १ जडवाद २ जड चैतन्यवाद ३ चैतन्यवाद ।

१ जडवाद– जडवादका प्रथम आचार्य बृहस्पति हुन् तर देवगुरु बृहस्पति नै हुन् भन्ने कुनै पुष्ट प्रमाण छैन । जसले चार्वाक दर्शनको जन्म दिए । चार्वाक दर्शनले दृश्यमान चार या पाँच महाभूतलाई नै सांसारिक समस्त जड एवं चैतन्यको आधार मान्दछ । चार्वाक मतमा चैतन्य नामक अलग कुनै पदार्थ नै छैन, त्यो पृथिवी आदिको संमिश्रणबाट उत्पन्न हुन्छ । यिनी जडवादीहरूले मानवता जस्तो बहुमूल्य चैतन्यलाई पनि अरू चार खुट्टे जन्तु तुल्य जन्तु नै मान्दछन् । प्रत्यक्ष प्रमाण– (चक्षु: श्रोत्र–घ्राण– रसना –त्वक् र मन) मात्रले जो कुरा सिद्ध गर्दछ, त्यसैलाई मात्र मान्ने उनीहरूको दुराग्रह र अपरिपक्वताले अन्यसामान्य जन्तुको कोटिमा मनुष्यलाई पनि राखेको हो । यस आपातरमणीय विचार अनुसार अन्य सामान्य पशुहरू झैं मनुष्य जीवनको पनि पेट भर्नु र भोग विलास गर्नु नै लक्ष्य हुंदो हो त संसारमा प्राणि सृष्टिको कुनै आवश्यकता नै थिएन अर्थात् प्राणिसृष्टिले भूसकुटाईको भन्दा

बढता मूल्य राख्ने थिएन । विचारशील एवम् प्रवुद्ध मानव समूहले यस कुरालाई कथमपि मान्दैन, हो पनि । पूर्वोक्त प्रत्यक्ष प्रमाण नै विश्वका समस्त पदार्थहरूका भावाभावको निश्चायक कहिले पनि हुन सक्तैन । सामने देखिएका– घडा–वस्त्र आदिको भाव र सप्तम रस– मनुष्यका सिंग आदिको अभाव प्रत्यक्ष प्रमाणले निश्चित गरे पनि, १ अत्यन्त टाढा उड्ने पक्षी, २ नेत्राञ्जन, ३ इन्द्रिय-घात–स्थिति, ४ मनोविक्षिप्त–स्थिति, ५ सूक्ष्म ६ व्यवहित, ७ अभिभूत, ८ संमिश्रण अनुद्भूत आदिका संवन्धमा अनुमान प्रमाण नमानी कामै चल्दैन । यसै आशयलाई तलको कारिकामा स्पष्टतया देखाइएको छ ।

अतिदूरात्सामीप्यादिन्द्रिय-
घातान्मनो ऽ नवस्थानात् ॥
सौक्ष्म्याद्व्यवधानादभिभवा-
त्समानाभिहाराच्च ॥७॥

(आचार्य ईश्वर कृष्ण)

अनुमान प्रमाण त्यो प्रमाण हो (वा त्यस्तो हुनु पर्दछ) जो प्रत्यक्ष प्रमाणाश्रित भएर आगमानुकूल हुन्छ र कुनै ज्ञापक हेतुद्वारा छिपेका वस्तुलाई वताउन प्रायः जहाँ कहीं व्यवहारमा प्रयुक्त हुन्छ । यो अनुमान प्रमाण–१ पूर्ववत् २ शेषवत् एवम् ३ सामान्यतोदृष्टको भेदले तीन प्रकारको छ । कारणद्वारा कार्यको अनुमान हुनु पूर्ववत् अनुमान हो,– जस्तै खेतमा छरेका विउद्वारा अङ्कुरको अनुमान । कार्यद्वारा कारणको अनुमान हुनु शेषवत् अनुमान हो.–जस्तै – खेतमा उत्पन्न भएका अङ्कुरहरूद्वारा पूर्वावस्थाका विउको अनुमान सामान्यतो दृष्टानुमानले दृष्ट कार्य–कारण संम्वन्धद्वारा अदृष्ट कार्य–कारण सवन्ध, कार्य एवम् कारणको अनुमान हुन्छ, –जस्तै वञ्चरो र दाउरा चिराईको दृष्ट सवन्धद्वारा अदृष्टरूप दृश्य साधन नेत्रेन्द्रिय र अवस्था विशेषले सामान्यतो दृष्ट अनुमानमा कार्यकारण सापेक्षता हुन्छ पनि हुँदैन पनि । संसारमा त्यस्ता पनि पदार्थहरू छन् । जसको संवन्धमा द्वितीय प्रमाण अनुमानको पनि केही दृश्य– आदिको अनुमान स्थल विशेष नचल्दा आप्त प्रमाण (शब्द–प्रमाण)को अवसर आउंदछ । यसै आशय-

लाई तलको कारिकामा स्पष्टतया दिएको छ।

**सामान्यतस्तु दृष्टादतीन्द्रियाणां प्रतीतिरनुमानात् ।।
तस्मादपि चासिद्धं परोक्षमाप्तागमात्सिद्धम् ।। ६ ।।**

(आचार्य ईश्वरकृष्ण)

प्रहेलिकामय संसारको रहस्य जान्न प्रत्यक्ष प्रमाणको साथै अनुमान प्रमाण र शब्द प्रमाणको सहारा नली सत्यको अन्वेषण गर्न सकिन्न । व्यवहारमा काम पनि चल्न सक्दैन । प्रत्यक्ष प्रमाणमा आधारित जडवाद वस्तुतत्वान्वेषणको प्रथम सोपान हो यै सोपानमा उभिएर नै विश्व विचारकहरूले वास्तविक बाटो पैल्याएको हो ।

२ जड–चैतन्यवाद–वस्तुतत्त्वान्वेषणमा परमसहायक– सामान्यतोदृष्ट, शेषवत् र शब्द प्रमाणको शरणमा जाँदा जडवादी चार्वाक दर्शनले जुन स्थूल शरीरलाई आत्मा मानेको थियो, त्यो आत्मा नभै पाञ्चभौतिक शरीरमा शरीरावच्छेदेन रहने अर्कै तत्त्व, आत्माको रूपमा सिद्ध हुन्छ, जसलाई तल दिएका श्रुतिले "अज" भनी उद्घोषित गरेको छ ।

**अजामेकां लोहित-शुक्ल-कृष्णां
बह्वीःप्रजाः सृजमानां सरूपाः।
अजा ये तां जुषमाणां भजन्ते
जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः**

(श्वेताश्वतरोपनिषद्)

यस श्रुति अनुसार अजा र अज अर्थात् प्रकृति र पुरुष यिनै संसारका मूल तत्त्वहुन् । यिनै दुई तत्त्ववाट विशाल संसारको निर्माण भएको छ । सांख्य–दर्शनोक्त सामान्यतोदृटष्टानुमान, शेषवत् अनुमान र पूर्वोक्त श्रुत्यात्मक आप्त–(शब्द) प्रमाणद्वारा सिद्ध भएको अजतत्त्व या पुरुपतत्त्व नै "आत्मा" हो । सांख्य–दर्शनले मानेको यै जड–चैतन्यवादलाई स्वीकार गर्दै योग–दर्शनले विशेषचैतन्य परमात्मालाई पनि मानेको छ । श्रीमद्भगवद् गीतोक्त "नजायते म्रियते वा कदाचित्० वासांसि जीर्णानि० अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयम्० देही नित्यमवध्योऽयम्"० आदि त्रिकालसत्य तात्त्विक आप्त प्रमाणले वताएको अपरिमेय तत्त्व नै आत्म तत्त्व हो । तत्त्वान्वेषणको

वाटामा लाग्दा जड–चैतन्यवाद दोश्रो सोपानको रूपमा आउंद छ । यस वादका अनुयायीहरूले लौकिक दृष्टान्तहरू दिएर यसवादलाई व्यवहारमा ल्याउन धेरै प्रयास गरेको पाइन्छ । महर्षि कपिल र महर्षि पतञ्जलिले यस जड– चैतन्यवादलाई जन्म दिएका हुन् । पाश्चात्य जगतमा पनि यसवादले निकै कौतूहल उत्पन्न गरेको छ ।

३ चैतन्यवाद–ज्ञान या विचारको पराकाष्ठा, – वेदान्त दर्शनमा केवल चैतन्य – आत्मतत्त्वकै मात्र पारमार्थिक स्थिति स्वीकार गरिएको छ । अज्ञानको तारतम्यले मनुष्यमा भएका –असंभावना, विपरीतभावना र पारोक्ष्य दोषलाई श्रवण, मनन र निदिध्यासन द्वारा हटाई सक्ता मात्र आत्म–स्वरूप प्राप्त हुन्छ भन्दै महर्षि याज्ञवल्क्यले सर्वतो भावेन अनुगामिनी आफ्नी धर्मपत्नी श्रीमती मैत्रेयीलाई यस प्रकार वताउनु भएको छ ।

"आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः– श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्य इति' यस वृहदारण्यक श्रुतिमा वताइएको आत्म–शव्दले जीवात्मा र परमात्मा यी दुवैलाई लिन सकिन्छ । उक्त दुवैमा कुनै पनि आत्माको साक्षात्कार परमानन्दको जनक हुन्छ भन्ने कुरा, तल दिइएका दुई श्रुतिहरूवाट स्पष्ट हुन्छ ।

१ जीवात्म–विषयक–श्रुतिः–

यदात्मानं विजानीयादहमस्मीति पूरुषः ।।
किमिच्छन् कस्य कामाय संसारमनुसंसरेत् ।। १ ।।

२ परमात्म-विषयक श्रुतिः–

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।।
तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय।।२।।

"वृह्मसत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः " सम्पूर्ण वेदान्तको निचोड–यस वाक्यानुसार वृह्म या परमात्मा नै पारमार्थिक तत्त्व हो, जडजगत्को प्रतीति मिथ्या प्रतीति हो र जीवात्म–प्रतीति पनि परमार्थमा अन्यथा प्रतीति नै हो । यस प्रकार आत्म– शव्दार्थ, सांसारिक अखिल प्रपञ्चको मूलश्रोत–जीव र

ब्राह्मण मै पर्यवसित हुन्छ। आर्यजगत् र पाश्चात्य जगत्का प्राचीन अर्वाचीन समस्त विचार शास्त्रीहरूले आजसम्म गरेका अनेक खोजहरू उक्त तीनै वादमा अन्तर्भूत हुन्छन्। विशेषतः हिन्दूजगत्का अत्यन्त गहन यस्तै आत्म परिचय एवम् आत्मसाक्षात्कार जस्ता परम रहस्यमय सर्वोत्कृष्ट वैशिष्टचहरूको पूर्णतया परिचय गराउन संसारमा कुनै साधन छ त त्यो, संस्कृत भाषा हो र त्यसको शरणमा नगै अरू कुनै उपाय नै छैन। संस्कृत भाषामा भएका ज्ञान– विज्ञानको गरिमालाई सुरक्षित राख्दै विश्वमा नैतिक–मनोवल, सह–अस्तित्व र शान्तिको परम कल्याण मार्ग देखाउन सक्ने "नेपाल– संस्कृत– विश्वविद्यालयको अभिवृद्धि हुनु परम आवश्यक छ। यसैबाट हामी आफ्नु पनले बाच्न र विश्वलाई केही दिन सक्ने छौं। विश्वका ६५ करोड हिन्दूहरूको यतापट्टि ध्यान जानु आज अत्यन्त वाञ्छनीय छ। यस्तै हिन्दूहरूका सर्वोत्कृष्ट निधिहरूमा ध्यान दिन सके वास्तविक रूपमा हिन्दूहरूले आत्म–परिचय गर्न सकेको मानिने छ अन्तमा आत्म–पनिचय संवन्धी तीन नाराहरू लगाउँदै आफ्नु संक्षिप्त लेख पूरा गर्दछु।

१ जयतु सँस्कृतम्।

२ विजयन्तां सर्वात्मानः।

३ विशाले हिन्दू जगति–

नेपाल-सँस्कृत -विश्व-विद्यालयः सर्वोत्कर्षेण वर्तताम्।

विश्वात्मदर्शन

शिक्षा समीक्षा

गोवर्धनवहादुर कार्की

शिक्षा भन्नाले व्यक्तिको त्यस साधनको बोध गराउँदछ, जसवाट साधन कर्ता आफ्नो अनुभूति अर्कोमा अनुभूति गराउन सक्दछ । व्यक्तिले गरेका अनुभूतिहरूवाट त्यसलाई अनादि अथवा कष्टको अनुभूति हुन्छ र त्यसमा उसले विचार गर्दछ । अन्यथा स्वतः अनुभूति अनुभूतिहरूमा त्यसको ध्यान जाँदैन । यसरी हुने आनन्द तथा कष्टको मापदण्डको आधार एक समान न भै विभिन्न पक्षहरूवाट हेरिन्छन् । कसैको आर्थिक महत्त्व हुन्छ भने कुनैको राजनीतिक, कुनैको आध्यात्मिक महत्त्व हुन्छ भने कुनैको मनोवैज्ञानिक । कोही व्यक्तिगत दृष्टिबाट सोचिन्छ भने कोही सामाजिक वा सामुदायिक । कसैको सोचाइमा धार्मिक भावनाको स्थान उच्च छ भने कसैलेजातीय भावनालाई श्रेष्ठ मानेका छन् । जे होस् व्यक्तिको आनन्द तथा कष्टको कसीमा उत्रेका अनुभवहरूले एक यस्तो दूरवीक्षण यन्त्रको आविष्कार गरेकोछ जो धेरै टाढाका अनुभूतिहरूलाई वरवाट छर्लङ्ग पार्न सघाउ पुऱ्याउँदछ र यसैलाई सम्य भाषामा शिक्षा भनिन्छ । अज्ञानताको कालो पर्दालाई शिक्षाको प्रकाशले हटाई व्यक्तिलाई जहिले पनि सत्यको मार्गमा अग्रसर गराउँदछ । अज्ञानवश उदय हुने भयलाई शिक्षाले निर्मूल गराई व्यक्तिमा अपूर्वको शौर्य भरिदिन्छ । शिक्षा यस्तो सोपान हो जस्मा उक्लेर व्यक्ति साक्षात् परमात्मासम्म पुग्न सक्तछ । व्यक्तिमा रहेको नैसर्गिक सामुदायिक विचारशक्ति नै शिक्षाको मूल आधार हो भनेर भन्नु पनि अत्युक्ति न होला । व्यक्तिलाई सामुदायिक जीवनको वास्ता नहुदो हो त निश्चय पनि आजको सभ्यताको शृङ्खला रहने थिएन होला ।

संक्षेपमा हामी भन्न सक्छौं कि व्यक्तिमा रहेका नैसर्गिक गुणहरूलाई साथै व्यक्तिले प्राप्त गर्ने अर्जित गुण व्यक्तिमा यस प्रकार- वाट फस्टाइने र अँगालिने गरिनु आवश्यक छ जसवाट व्यक्ति वा समुदायको अधिकाधिक लाभ हुन सकोस् ।

उपर्युक्त उद्देश्य प्राप्त्यर्थ शिक्षाका अनेक माध्यमहरू अपनाइएका छन् । एक व्यक्तिले आफ्नो अनुभव अर्कोलाई गरेर देखाउने प्रचलन चलेको हो भन्न सकिन्छ । तर यस प्रकारको शिक्षा सुरूसुरूमा न शिक्षा दिनेलाई थाहा थियो न शिक्षा प्राप्त गर्नेलाई । व्यक्तिलाई एक कार्यवाट हुने आनन्दको उसले बार बार पुनरावृत्ति गर्ने र उसले उठाएको आनन्दमा सरिक हुन चाहनेले त्यसको अनुसरण गरेर आनन्दित हुने प्रचलन थियो । यस प्रकारको प्रचलनमा शिक्षा सारै मन्द गतिमा अगि बढ्द थ्यो । त्यसपछि शिक्षाको अर्को माध्यमको प्रतिपादन भयो । त्यो हो व्यक्तिले आफ्नो अनुभूति शब्दमा व्यक्त गर्नु । यस प्रकारले भाषाको विकास हुन थाल्यो । प्रदर्शनको अप्रत्यक्षतरिका भन्दा भाषाको माध्यमको गति तीव्रतर हुदै गयो । यस प्रकारका प्रगतिको अवस्थालाई हामी श्रुतिको कालमा भएको अनुभववाट लक्षगर्न सक्तछौं । श्रुतिकालमा शिक्षा सर्वव्यापि हुन सक्ने अवस्थामा थिएन । यसलाई व्यापक गर्ने मनसायवाट नयाँ पद्धतिको खोज हुन थाल्यो । यस चरणमा लिपिको सिर्जना भयो । विश्वमा अनेक लिपि फेला परि रहेका छन् । श्रुति कालका अनुभूतिहरू यसरी लिपिवद्ध भयेर स्मृतिको रूपमा आएका छन् । लिपिको सहायताले शिक्षाको प्रसारमा ठूलो योगदान मिलेको छ । यसको अलावा शिक्षालाई प्रभावकारी गराउन नाटक, वाद विवाद, सभा गोष्ठी, भ्रमण, अध्ययन, प्रयोगशाला, प्रशिक्षण सिनेमा रेडियो, टेलिभिजन आदि अनेक माध्यम, तथा उपकरणहरूको पनि सहयोग लिइएको छ । अपितु विश्वको ठूलो जनसंख्याको भाग साक्षर हुनसकेको छैन र साक्षर भएकैलाई शिक्षित भन्ने संज्ञा दिन पनि पूर्णतया गारो जस्तो नै लाग्दछ । किनभने व्यक्तिमा असुरक्षाको भावनाले बढी काम गरि रहेको, एक अर्का प्रति छल तथा कपटको व्यवहार अधिक भै रहेको र विश्वसंघर्षको स्थिति दिनौदिन जटिलहुँदै गएको अनुभूतिको अलावा नयाँ र पुराना पुस्ताका विचको सामञ्जस्यको अभाव

अवश्य पनि सोचनीय कुरा हुन गएको छ । व्यक्तिको सामुदायिक जीवनको उपलब्धिले न व्यक्तिलाई नै सन्तुष्टि दिन सकेको छ न समाज नै सुरक्षित रहन सकेको छ । वस्तुतः शिक्षाको एकांगी पक्षको पुष्टिको प्रयासले नै यस्तो दयनीय अवस्थामा समाजलाई पुऱ्याएको हो भन्नू अत्युक्ति नहोला । यसको समाधानको लागी शिक्षाको मौलिक कुराहरूमा विचार पुऱ्याउनु राम्रो हुने ठान्दछु ।

शिक्षाको तात्पर्य व्यक्तिको आन्तरिक तथा वाह्य व्यवहारमा सामञ्जस्य ल्याउनु हो । आन्तरिक भन्नाले व्यक्तिले आफैले आफुमा गर्ने अनुभूतिहरू र समुदायका अन्य व्यक्ति वा व्यक्तिहरूका साथको व्यवहारमा तादात्म्य ल्याउने जसबाट व्यक्तिलाई र समुदाय लाई आनन्दित गराउन सकोस् । यस प्रक्रियामा कतै व्यक्ति कै आनन्दमा अधिकाधिक जोड दिने र कतै समुदायको लाभलाई मात्र ध्यानमा लिदा वास्तविक उपलब्धि प्राप्त हुन नसकेको देखिन्छ । अस्तु त्यस तादात्म्यलाई साकार गराउन सके समस्या सरलतासाथ समाधान हुन जाने पनि स्पष्ट हुन्छ ।

व्यक्तिमा उद्भूत हुने गुणहरूमा भूत कालका अनुभूतिहरूको वर्तमान अवस्थाको प्रभाव परेको हुन्छ । वर्तमान अवस्था भन्नाले वातावरणलाई वनाउने र भूतकालको अनुभूतिहरू भन्दा पूर्वजहरूको संकलित गुण जो संस्कार गरेर उद्‌वुद्ध हुन्छ । संस्कारका प्रक्रियाहरूमा खास ध्यान नदिदा व्यक्तिको व्यक्तित्वमा एक प्रकारको रिक्तता ल्याउँदछ जस्ले समुचित प्रकारको व्यक्तित्वको विकासमा गतिरोध ल्याउँदछ । प्रत्येक समाजका केही यस्ता नैसर्गिक गुणहरू छन् । जो त्यस समाजको पूर्वजको संस्कारको पुटले मण्डित भएर रहन्छ र एकै प्रकारको शिक्षाको माध्यम प्रत्येक समाजको लागि उपयुक्त हुन सक्तैन । अस्तु वर्ण संस्कारको आधरमा शिक्षाको योजना वैदिक संस्कारले सारै वैज्ञानिक प्रक्रिया अपनाएको देखिन्छ । बारखरीका अभ्यस्तहरूले त कतिपय शब्दको उच्चारण गर्न सक्तैनन् । भने ती संस्कारको अनुभूतिहरूलाई अँगाल्न सक्छन् कुनै पनि व्यक्तिले कुनै शब्दलाई प्रयास गरेमा त्यसको शुद्ध उच्चारण गर्न नसक्ने कुरा छैन तर त्यस प्रकारको गरिने प्रयास उपर विचार गर्ने हो भने निश्चय पनि अनुपाततः त्यो व्यक्ति आफ्नो वातावरणको विषयलाई सुचारुरूपबाट ज्ञात गर्न सफल हुनेछ । संस्कारको विरुद्ध गरिने

प्रयासमा हुने सफलता भन्दा वढो सफलता संस्कारको अनुकूल गरिने प्रयासमा हुने स्पष्ट छ, अस्तु शिक्षापद्धति सोही अनुरूप हुनु मानवको हित हुने हुन जान्छ। नेपाली समाजको आफ्नो संस्कार छ र त्यस संस्कारले नेपाली राष्ट्रियता समेतलाई टेवा दिइएको कुरा अद्यावधिको व्यवहारवाट हामी पाउँदछौं। नेपालीहरूको सामाजिक सम्वन्ध अन्य राष्ट्रका समाज सरह छैन। यसको स्वभाव प्रत्येक नेपालीको स्वभावसित जेलिन गएको छ। यो भन्न सकिन्न कि यस्ता नेपालीको पनि अभाव छैन जो त्यस संस्कारको आचरण गर्दै छ र त्यस संस्कारको प्रतिकूल आचरणहरू गर्ने खासखालका व्यक्तिले संस्कार अनुकूलको शिक्षा नपाउँदा उदय हुँदाको नतिजा हो।

भाषा समाजका भावनाको द्योतक हो र वैदिक संस्कारले प्रभावित हिन्दू धर्म नेपालको राष्ट्रिय धर्मको रूपमा छ। नेपालका सबै हिन्दू जातिहरूमा वेदको स्थान सर्वोपरि छ। र वेदको भाषा संस्कृत हुँदा नेपालीको सम्वन्ध संस्कृतमा अनन्य छ। नेपालीले आफूलाई आफ्नो संस्कारको अनुरूप चिन्न अवश्य पनि संस्कृतको गोरेटोबाट उक्लनै पर्दछ। सो नभै ह रू माध्यमवाट चिन्ने प्रयास भएमा अवश्य पनि यसले असन्तुलित स्थिति उत्पन्न गर्ने छ। विकृत नेपालीको चित्र देखा पर्न जाने पर्याप्त सम्भावना वनी रहने छ। अस्तु शिक्षाको तादात्म्यलाई संस्कार र वातावरणको संयोगवाट वढाउन सकिन्छ। हामी वातावरणलाई कठोर परिश्रम गरेर नै सहि अधिकाधक सफलता सम्म पुऱ्याउन सकौंला तर संस्कारलाई हामी तत्कालै अवश्य वदलन सक्तैनौं। हो सात पुस्तापछिको नेपालीको संस्कारलाई प्रभाव पार्ने गरी विस्तारै विस्तारै प्रयास गरेमा त्यस्मा विना केही वाधाको सफलता पाउन सकौंला। तर सो सफलता पश्चात्का सन्ततिले विश्वको स्थितिमा आफ्नो स्थितिलाई सुरक्षित राख्न गारो हुन जाने पनि स्पष्ट देखिन्छ। किन भने नेपालीको मौलिकतामा नभै वनावटीपनाले मात्र स्थान लिएको रहने छ। अस्तु संस्कारलाई आफ्नै अनुरूपको वातावरणमा नै वढ्ने अवसर दिने प्रयास गर्नु हित हुने देखिन्छ।

उपर्युक्त कुराहरूवाट वैदिक संस्कारलाई संरक्षित राख्न भैरहेका शैक्षिक प्रक्रियाहरूवाट सम्भव छैन। भैरहेका शैक्षिक प्रक्रियाहरूवाट व्यक्तिलाई व्यावसायिक ज्ञानको मात्र वोध

गराउन सकिन्छ जसले निश्चय पनि शिक्षाको उद्देश्यलाई छुन सक्तैन। त्यस संस्कारलाई जोगाउने चेष्टा गर्ने हो भने एक मात्र उपाय नीतिनिष्ठामा आधारित आश्रमहरुको व्यवस्था हुनु पर्दछ जस्मा आन्तरिक संस्कार तथा वाह्य व्यवहारहरुको सोध खोज तथा परिमार्जत हुन सकोस् जसवाट मनसा वाचा कर्मणा एक रूपता ल्याइ व्यक्तिको आचरण चरितार्थ होस्। आजको शिक्षण कलाले हामी-लाई बहूजन हिताय बहूजनसुखायको नारालाई चरितार्थ गराउन सफल हाला भन्न सकिन्छ तर "सर्वे भवन्तु सुखिन: सर्वे सन्तु निरामया:भन्ने भावनाको पूर्ति गराउन अवश्य पनि सक्ने छैन, किन भने विश्वलाई वहुमतको व्याधिले छोपेको प्रजातन्त्रको ग्रहण लागेको छ र यस ग्रहणवाट मुक्त नभै विश्व पूर्ण चन्द्रको शोभायमान अवस्थामा पुग्न सक्ला भन्न सकिन्न।

सा प्रथमा संस्कृतिर्विश्ववारा।

कृण्वन्तो विश्वमार्यम् वसुधैव कुटुम्वकम्।

आत्मा वारे द्रष्टव्य: श्रोतव्यो मन्तव्य निदिध्यसितव्य:

ॐ।

आध्यात्मिक शान्ति

—शिवगोपाल रिसाल

आज विश्वभरका मानिसहरू कोहोलो हालेर कराइरहेका छन्–शान्ति ! शान्ति !! शान्ति!!! तर दुर्भाग्यवश शान्तिको यथार्थ रहस्य नबुझेर, शान्तिको वास्तविक मार्ग पत्ता लगाउन नसकेर कुनै राष्ट्र, कुनै समाज, कुनै व्यक्तिले पनि यस जगत्का जागतिक पदार्थबाट आत्यन्तिक शान्ति पाउन सकेका छैनन् । साराको लक्ष्य हो अखण्ड शान्ति, शान्ति शाश्वत शान्ति, आत्यन्तिक शान्ति । सबले प्रयास गरिरहे छन् शान्तिकै लागि । बुद्धि बल, वैभव खर्च भइरहेछ तैपनि शान्ति टाढा–टाढा हुँदैछ । यसको एकमात्र कारण शान्तिको साधन ठीक भएन, शान्तिमा पुग्ने सामल कम भयो वा अर्कै पर्‍यो अनि बाटो पनि अलमलियो ।

शास्त्र र सज्जनको भनाइ अनुसार जसरी सन्ताप, दुःख, चिन्ता अशान्ति तीन प्रकारका छन्ः–

१. आधिभौतिक

२, आधिदैविक

३. आध्यात्मिक

त्यसरीनै शान्ति, सुख सन्तोष. आनन्द पनि तीनै प्रकारमा छन्

१. आधिभौतिक शान्ति –

भूत, भौतिक, जागतिक प्रपंचबाट प्राप्त हुने शान्ति । धनको पिपासुले धन पायो, भोकले रन्थनिरहेको मान्छेले अन्न पायो, नांगोले वा ननांगोले पनि लुगा पायो वा झन् राम्रो लगाउन पायो भने उसलाई एक प्रकारको क्षणिक सुख र शान्तिको अनुभव हुन्छ । त्यसैलाई

यहाँ आधिभौतिक शान्ति भन्न खोजिएको हो ।

वास्तवमा, पारमार्थिक सत्तामा कुनै प्रकारको भौतिक पदार्थमा पनि शान्ति लुकेर बसेको छैन, भौतिक पदार्थको प्राप्ति र त्यसको उपयोगले शान्ति दिने कुरो पटक्कै साँचो होइन तापनि नबुझेका, विचार गर्ने शक्ति– सामर्थ्य नभएका, संसारलाई नै साँचो ठानिरहेका, वहिर्मुखी प्रवृत्ति मात्र भएका, जडभौतिकवादमा आस्था भएका, अपौरुषेय वेदको प्रमाणमा विश्वास नभएका तथाकथित विज्ञानवादी, व्यवहारवादी, विकासवादी मानिसहरू भौतिक नाशवान्, क्षणिक, अनित्य पदार्थ प्राप्तिमा नै शान्तिको सपना देखिररेका छन् ।

चित्तको अचंचल, अखण्ड स्थितिमानै वास्तवमा शान्तिको अनुभव हुन्छ । यदि यस्तो होइन र भौतिक धन, मान, शिक्षा आदिबाट नै शान्ति हुने भएको भए ती ती वस्तुहरू रहुन्जेल शान्ति पनि भईनै रहनु पर्ने तर संसारमा अरबौं डलरका मालिक पनि शान्तिको लागि छट्पटाईरहेका छन्, दश पन्ध्र विषयमा एम, ए, आचार्य गर्नेले पनि शाश्वत शान्ति प्राएका छैनन् भने भौतिक उपलब्धिमा अखण्ड शान्ति छ भनेर कसरी पत्याउनु ? भौतिक पदार्थ प्राप्तिकालमा भएको शान्ति पनि आफ्नै, निजी स्वरूपको अनुभवको शान्ति हो । । इच्छा गरिएको बेला चित्त ज्यादा चँचल हुन्छ अनि त्यही वस्तु पाएपछि चित्त शान्त हुन्छ । शान्त चित्तमा वास्तव सुखस्वरूप, शान्तिस्वरूप, निर्विकार ब्रह्म वस्तु आफ्नो अनुभव हुन्छ र मान्छे शान्तिको अनुभव गर्छ । तर यो कुरा नबुझेर, सुन्नै नपाएर, यस तर्क खोजी नै नगरेर संसारी मान्छे ननिदाउन्जेल, समरुन्जेल सँसारी पदार्थ प्राप्तिमानै दौडिरहेका छन् । परिणाममा दुःख अशान्ति, छट्पटीभन्दा बढी केही पनि हात लागेको छैन ।

२. आधिदैविक शान्ति –

आफ्नो पूर्वजन्मको पुरुषार्थ वा यस जन्मको प्रारब्धवशात् ईश्वरको नियति अनुसार प्राप्त हुने शान्ति अर्थात् सन्तान नभएर चिन्ता ग्रस्त भइरहेको मान्छेको छोरो जन्मियो अथवा खेतमादोब्बर धान फल्यो । यसरी दैवी इच्छाद्वारा प्राप्त शान्तिलाई आधि

दैविक शान्ति भनिन्छ। वास्तमा पार- मार्थिक सत्तामा यस प्रकारको शान्ति पनि नाशवान्, क्षणिक, अनित्य नै हो। छोरावाट शान्ति हुने भए छोरो वाचुन्जेल शान्ति अखण्ड रहिरहनु पर्ने तर कतिका छोराले वावुलाई हृदभन्दा वढी मात्रामा दुःख दिइरहेको पनि पाइन्छ। यसवाट के सिद्ध हुन्छ भने आधिदैविक वस्तुवाट पाइने शान्ति पनि अखण्ड होइन रहेछ। यस कालमा पनि निजी अद्वैत वस्तुकै अनुभववाट भएको शान्ति हो। छोराको, सन्तानको अभावमा छट्पटाइरहेको चित्त जव पुत्रप्राप्तिमा अचल र शान्त हुन्छ त्यही बेला अखण्ड आत्मवस्तुको, निजीस्वरूपको अनुभव स्वरूप शान्ति पाइन्छ। अर्को कालमा फेरि चित्त विभिन्न वस्तुको इच्छाले चलन थाल्छ अनि अशान्ति भइहाल्छ।

३. अध्यात्मिक शान्ति –

यो हो आत्मशान्ति। मैले मलाई म भनेर जाने पछि हुने शान्ति म जवसम्म आफूलाई (आत्मलाई) शरीर, प्राण मन, बुद्धि, अहंकार मानिरहन्छु त्यहाँसम्म मलाई कदापि अखण्ड, शाश्वत, अविनाशी शान्ति मिल्दैन। जव मलाई आफ्नो (व्रह्मको) सम्यक् अनुभव हुन्छ अनि अद्वैत अनुभव हुन्छ। यहीहो आध्यात्मिक शान्ति। हाम्रा वेद, उपनिषद्, गीता आदि सम्पूर्ण शास्त्र- को सारहो आफूभन्दा भिन्न अनात्म पदार्थको निरसनपूर्वक आत्माको अनुभन गर्नु। अतः वहिर्मुखी वृत्तिलाई अन्तर्मुखी वनाउनु शान्तिको पहिलो उपायहो। यसैलाई शास्त्रमा निस्काम कर्म र उपासनाको अभ्यास भनेको छ। कर्मद्वारा चित्त अन्तर्मुख हुन्छ र भक्तिद्वारा चित्त आफूमा स्थिर भइहाल्छ। गीतामा छोटूकरीमा कृष्ण आज्ञा हुन्छ।

आत्मसंस्थंमनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत्।

अरू.छ श्लो. २५।

(मनलाई आफू (आत्मा) मा संस्थापन गर, केही कुराको पनि चिन्तना, चिन्ता नगर।) यही हो शाश्वत शान्तिको वाटो। यसैलाई निदिध्यासन, ज्ञाननिष्ठा, समाधि भनिएको छ। मुमुक्षु वा शान्तिका साँचा अन्वेपकहरू यही वाटोवाट

हिड्नु पर्छ । यो विचारको मार्ग हो । वेदान्तको मुख्य आशय पनि यही हो । यसैको अभ्यासमा परिपाक भए पछि जीवनको परमपुरूषार्थरूप जीवन्मुक्ति सिद्धि हुन्छ ।

ॐ शान्तिः ! ॐ शान्तिः !! ॐ शान्तिः !!!

रामशाहपथ, काठमाडौं,
२०२८।९।१८।१

यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभम् ।

ऋजु- कुटिल - नाना- पथ- जुषां

नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव ।

हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ।

तदनुकूल

हिन्दूराष्ट्रमा अध्यात्मवाद

भरतमणि शर्मा सम्माननीय राजसभा स. वृ. आ. प. स. को. वाध्यक्ष

हिन्दू संस्कृतिको विशेपनालाई आजको विश्वले मुक्त कण्ठले प्रशंसा गर्दछ कारण यस संस्कृतिका नीजी विशेषताहरू छन् । हाम्रा पूर्वज ऋषि महर्षिहरूले प्राणी मात्रको कल्याण गर्ने अमूल्य विचार विश्वको सामुन्ने राखेका छन् । राजर्षि जनकको राजसभा, त्यस्तै प्रखर प्रतिभा भएका योगिराज याज्ञवल्क्य आदिले अलंकृत थियो । त्यस समयलाई हेर्दा समाजको एक अङ्ग पुरुषवर्ग मात्र प्रबुद्ध थियो भनि हामी भन्न सक्दैनौं । मैत्रेयी, कात्यायनी, वाचक्नवी गार्गी आदिको विशेषताले आज पनि नारी समाजलाई आलोकित पारेको छ । विश्वशान्तिका अग्रदूत भगवान् बुद्ध यसै पवित्र देशमा अवतरित हुनु भएको हो । उहांले दिनु भएको मानव कल्याणकारी पवित्र विचार बुद्ध दर्शनले आजको विश्वलाई उत्तरोत्तर आकर्षित पार्दै गइरहेको छ ।

यस्तै बहुमूल्य हिन्दू संस्कृतिका उपलब्धिहरूको संरक्षण र संवर्धन गर्ने पुनीत कार्यमा विश्वका ६० करोड हिन्दू समाजका एक मात्र सार्वभौतिक सत्तासम्पन्न हिन्दू सम्राट् हाम्रा प्राण भन्दा प्यारा राष्ट्र नायक श्री ५ महाराजाधिराज सरकार निरंतर कटिबद्ध होई बक्सन्छ । फल स्वरूप राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, चित्रकला र ललित कला संस्थान, राष्ट्रिय अभिलेखालय, श्री महेन्द्र वेद विद्याश्रम आदि आफ्नो संस्कृतिका द्योतक, विशिष्ट संस्थाहरूको निर्माण र अधिराज्यका प्राचीन मठ–मन्दिर, देव –देवालयहरूको जीर्णोद्धार आदि कार्य मौसुफ बाटै भई रहेको छ । यो परम गौरवको कुराहो । अन्तराराष्ट्रिय क्षेत्रमा त झन् विशेष मौसुफ

सरकारबाट असंलग्न परराष्ट्र नीति, विश्वबन्धुत्व, सहअस्तित्व विश्व शान्ति र विश्व मानवताको सम्बन्धमा अभूतपूर्व योगदान भएको कुरा विश्वले स्वीकार गरेको छ। विश्वका विभिन्न धर्मावलम्वी समाज र सम्प्रदायहरूको नेपाली समाज संग पनि उत्तरोत्तर सम्पर्क भइ रहेको आजको यस युगमा आफ्नो धर्म, परंपरा, सभ्यता र संस्कृतिका मौलिक रूपमा कुनै विकृति नआओस् भनि पवित्र उद्देश्यले यस वृहद् आध्यात्मिक परिषद्लाई आशीर्वाद र संरक्षण बक्सनाले पनि मौसुफ सरकारमा भएको हिन्दू संस्कृति प्रतिको अगाध श्रद्धा, असीम आस्था र प्रगाढ प्रेमलाई प्रमाणित गर्दछ।

अध्यात्मवाद र विज्ञानको क्षेत्र यति विशाल र गंभीर छ त्यसको यथार्थता कसै–कसैले मात्र ज्ञात गर्न सक्दछ। जस्तै पानीमा पौडन सिक्न खोज्ने व्यक्तिले पानीमा डुबुल्की न लगाई एक दुई पटक डुबी पानी नखाए सम्म किनारमा बसी पौडने कुरा कत्तिनै सुन्दा पनि पौडन सिक्तैन। आध्यात्मिक र वैज्ञानिक-क्षेत्रमा पनि स्वयं परिशीलन न गरी अनुभव हुन सक्दैन जस्तो मलाई लाग्दछ।

आफ्नो संस्कार, सत्संग र सम्बन्धित विषयहरूका व्याख्याहरूको अनुशीलनबाट केही विचार यहां हरूको सामने राख्तै छु।

अध्यात्मवादबाट अप्राणित नभई विज्ञानले विश्व कल्याण गर्न सक्दैन भन्ने मेरो आजको विषय हो।

असंख्य पदार्थहरूको उत्पादक दृश्यमान यो विशाल संसारमा गहिरिएर विचार गर्दा हामी यसमा केवल दुई तत्व पाउंदछौं। ती हुन् चेतन तत्व र अचेतन तत्व। आधार नभई आधेय रहन सक्तैन। अतः ती दुई तत्त्वमा पनि आधार र आधेय भाव अवश्य छ। कहिं चेतन तत्व अचेतन तत्त्वको आधारमा छ त कहीं अचेतन तत्त्व नै चेतन तत्त्वको आधारमा भएको पाइन्छ। कहीं चेतन तत्त्वले नै अचेतन तत्त्वलाई उत्पन्न गरेको र त्यसको अधिष्ठाता भएको पाइन्छ त कहीं सर्वसाधारण व्यक्तिको अनुभवमा पनि जड एवम् अचेतन पाञ्चभौतिक शरीरमानै चैतन्यको उपलब्धि भएकोले अचेतन तत्त्व नै चेतन तत्त्वको आधार भएको पाइन्छ। चेतन तत्त्व होस्

अथवा अचेतन तत्त्व, आआफ्नो क्षेत्रमा दुवैको महत्त्व कम छैन । जगत् रहस्य जान्न खोज्ने विश्वका विचारकहरूले चेतन तत्त्व र अचेतन तत्त्वलाई सामान्यतः दुई भागमा बांटी उनमा पनि समान क्रिया र समान गुणलाई लिएर दुवै तत्त्वलाई अनेक वर्गमा विभाजित गरी अनेकौं प्रयोगशालाहरूको निर्माण गर्दै मनसा, वाचा कर्मणा रात दिन अपार उत्साहका साथ आफ्नो पूरै जीवन लगाई चेतन र अचेतन दुवै जगत्का सूक्ष्मातिसूक्ष्म रहस्यहरूको पत्ता लगाई विश्वको मानव समाजलाइ अरु प्राणीको अपेक्षा धेरैमाथि उठाई सकेको छ । ती नै रहस्यहरू आज विश्व मानव जीवनको सर्वोत्कृष्ट लाभ र गर्वका आधार बन्न गएका छन् । चेतन र अचेतन जगत्का आज सम्मका वहुमूल्य ती क्रमबद्ध विचार र परीक्षणहरूका स्थिर सिद्धान्तहरू–लाई आज मानव समाजवाट खिकी दिने हो भने मानवेतर प्राणी र मनुष्यमा केही पनि अन्तर रहने छैन । चेतन जगत्का आध्यात्मिक उपलब्धि र अचेतन जगत्का वैज्ञानिक उपलब्धिहरूले नै मनुष्यलाई मनुष्य बनाएको छ ।

संसारमा कुनैपनि व्यक्ति त्यस्तो छैन जसको जीवनलाई, आध्यात्मिकवाद र भौतिकवादले प्रभावित पारेको-नहोस् । ती दुईमा पनि जति चांडो र सजिलै हामीहरु भौतिकवाद या विज्ञानलाई एवं वैज्ञानिक क्रिया र वैज्ञानिक पदार्थहरूलाई जान्न सक्तछौं, त्यति चांडै सहजैसित अध्यात्मवाद, आध्यात्मिक क्रिया र आध्यात्मिक पदार्थ हरूलाई जान्न सक्दैनौ कारण यो प्राणीको स्वभाव हो– उसको चित्त सर्वप्रथम सर्वानुभूत यथास्थित स्थूल वस्तुको अनुगमन गर्दछ । हाम्रो आंखाको सामुन्ने जस्तो जगत् छ त्यस्तै आन्तरिक सूक्ष्म जगत् पनि छ । आन्तरिक जगत् न हुँदो हो त मनुष्यले कुनै पदार्थ वनाउनु भन्दा पहिले कहिले पनि उसका आकार प्रकारको कल्पना गर्न सक्ने थिएन— यस्तै वनाउँदछु भनी पदार्थका आकार प्रकारको रूप आन्तरिक जगत्मा न पाउंदो हो त त्यसको वाह्यरूप खडा गर्न कहिले पनि सक्दैनथ्यो ।

चेतनशील प्रत्येक प्राणी नै एउटा

ब्रह्माण्ड हुन् । चैतन्यका न्यूनाधिक तारतम्यले गर्दा नै प्राणी जगत्मा अपेक्षाकृत वैशिष्ट्य र न्यूनतालाई उत्पन्न गरेको हो । यसरी आध्यात्मिक जगत्को सत्ता पनि निर्विवाद सिद्ध हुन आउदछ । सांच्चि भनुं भने सारा वाह्य जगत्लाई आन्तरिक जगत्ले परिचालन गरेको छ ।

मनुष्य यौटा सामाजिक प्राणी हो । समाजका प्रत्येक प्राणीमा महत्त्वाकांक्षाको बीज अन्तर्निहित छ । सर्व साधारणलाई साधारणतः तीन कुरामा महत्वाकांक्षा हुन्छ १ म सबै भन्दा ठूलो विद्वान् बनौं, २ म सबै भन्दा धनी वनौं ३. मलाई सबैले मानुन् । प्राणी मात्रमा भएका यी महत्त्वाकांक्षाहरूको परिपूर्ति यौटै व्यक्तिमा भएको पाउन धेरै गाह्रो छ। कुनै विद्वान् छ त धन र जनताको श्रद्धाको पात्र छैन, कुनै धनी छन् त विद्या र जनताका श्रद्धा पात्र छैनन् । दैव संयोगले कतै कुनैमा दुई कुराको समावेश भएपनि तीनै कुराको समावेश भएको सुपात्र पाउन निकै गाह्रो छ । संसारमा यस्तै अपूर्णता जतातते व्याप्त छ । पूर्वोक्त तीन विशिष्ट गुणहरूको पात्र नवनेसम्म कसैले पनि कुनै समाज या राष्ट्रमा सर्वोत्कृष्ट उत्कर्ष पाउन कदापि सक्दैन । अतः उपर्युक्त महत्त्वाकांक्षाली आफ्नो वैयक्तिक उन्नतिको साथै देश नरेश तथा माटो सुहाउँदो आफ्नो राष्ट्रिय व्यवस्थाको सर्वतोभावेन हित हुने कुरा सोच्नु प्रत्येक नागरिकको परम कर्तव्य हो र देश नरेश तथा व्यवस्थाको निमित्त आफ्नो जीवनमा म पनि केही गरी देखाउं भनी दृढ प्रतिज्ञ भई कार्य क्षेत्रमा उत्रन चाहने सम्भावित व्यक्तिहरूको लागि सतत क्रियाशील हुन र संयमी हुनु सिवाय अर्को कुनै उपाय छ जस्तो मलाई लाग्दैन । विश्वको कुनै पनि राष्ट्रले निरन्तर क्रियाशीलता र संयमको महत्तालाई नमानेको छैन । हिन्दू समाज त झन् अधिक क्रियाशीलता र संयममा विश्वास राख्दछ । जुनसुकै राष्ट्रमा त्यस राष्ट्रको सामाजिक र वैयक्तिक स्तर उठाउँन क्रियाशील र संयमी व्यक्तिको भूमिका नै सर्वोपरि मानिन्छ र ती व्यक्तिहरू नै त्यस राष्ट्रका सुमेरु हुन् । त्यस राष्ट्रको सुरक्षा र अभिवृद्धि त्यस्तै नर तथा नारी रत्नमा निर्भर रहेको हुन्छ । यिनै सबै तथ्यहरूबाट

राष्ट्र र समाजको सर्वतोमुखी प्रगतिका लागि प्रत्येक राष्ट्रका समाज-समाज र व्यक्ति-व्यक्तिमा अनिवार्य रूपमा क्रियाशीलता र संयम रहन अत्यन्त जरूरी छ । विषयलोलुप इन्द्रियहरूको वशमा परी क्षणिक सुखदायी भौतिक वस्तुहरूको एकेक दानाको लागि लालायित भई मनुष्य यदि आंखा चिम्लेर जता कतै दौड्दछ भने संयमको कुरा परै रहन्छ, । दृढ धारणा ली भौतिक सुखको क्रमशः त्याग नगरे सम्म अनेक दुर्गुणहरूको वासनाले मलिन भइरहेको कसैको हृदयाकाशमा संयम चन्द्रोदय हुन कदापि सक्दैन ।

विश्वको भरण पोषण गर्ने यो पृथ्वी एउटा कर्मभूमि हो जहां कुनै प्राणी चाहे त्यो जस्तै सम्पन्न होस् कुनै न कुनै कर्म नगरी एक क्षण पनि रहन सक्दैन । आफूले गरेका प्रत्येक कर्मले प्राणीहरूमा एकेक संस्कार अवश्य उत्पन्न गर्दछन् । स्फटिक जस्तो स्वच्छ मनुष्यको चित्तशीला संस्कारहरूले उज्वल हुन पनि सक्दछ– अत्यन्त मलीन पनि । हाम्रा राम्रा कर्मका संस्कार उज्ज्वल र नराम्रा कर्मका संस्कार मलिन हुन्छन् । अतः यसमा मनुष्यले विशेष जोड दिनु जरूरी छ जसबाट उसका सबै संस्कारहरू उज्ज्वल एवं स्पष्ट हुन सकुन् । यही नै अलौकिक विशेषताको भूमिका हो । यसैमा उसको भावी जीवन निर्भर गर्दछ । राष्ट्रका समाज र व्यक्ति व्यक्तिको चित्त स्वच्छ भएमा कुनैपनि पदार्थको यथास्थित स्वरुप प्रतिविम्बित हुन सक्दछ र राम्रोसंग वस्तुको बोध पनि चाडै हुन्छ ।यसमा कुनै सन्देह छैन ।

अतः प्रत्येक सतत उन्नतिशील मनुष्यको निमित चित शुद्धि परम आवश्यक गुण हो । यसै गुणले मनुष्यलाई देवत्व देखि पनि माथि लैजान सक्दछ । संसारिक प्राणीले वाह्य जगत्मा जे जति कार्य गर्दछन् ती सबै आफ्ना वासनाहरूकै आधारमा गर्दछन् । अतएव प्रत्येक प्राणीले यथासमय पहिलेनै यस्तो प्रयास गर्नु नितान्त छ आवश्यक आफ्नो जीवन प्रवाह सुखमय जसबाट र आनन्दमय बनोस् । हामीले गरेका प्रत्येक कर्मका संस्कारहरूनै उर्वरा चित्त भूमि पाई बीजात्मक संस्कारका रूप लिई क्रमशः बाहिर प्रस्फुटित, अंकुरित पल्लवित, पुष्पित र

फलित हुन्छन् हाम्रो चित्तमा रहेको बीजात्मक संस्कार जस्तो छ, बाहिर पनि हामिले त्यस्तै फल पाउंदछौं । यी सबै कुराको निमित्त अध्यात्मवादको सत्ता एव मान्यतालाई प्रत्येक प्रबुद्ध समाजले स्वीकार गरेको छ। नैतिक-बल र आत्मसन्तोष जस्ता अमूल्य गुणहरू पनि अध्यात्मवाद कै उपज हुन् जरूको मानव जीवनका प्रत्येक क्षणमा आवश्यकता छ । अध्यात्मवाद यस्तै विश्वकल्याणकारी अनेक अमूल्य गुणहरूको मुहान हो । यसको परिशीलन नभए सम्म कुनै पनि मानव समाजले वास्तविक सुख प्राप्त गर्न सक्तैन ।

दुःख लाग्दो कुरा छ विश्व कल्याणका निमित्त विज्ञानले आविष्कार गरेका अनेक क्षेत्रका रहन सहन आदि क्रियाका सामग्रीहरूको सेवनले आज मानव समाज यति अल्छी भई सकेको छ कि सामने राखिएको पदार्थलाई आपना हात चलाई खान सम्म पनि गाह्रो मान्दछ । खुवाउने कार्य पनि विज्ञानले दिएको सामग्रीबाटनै होस् भन्ने ठान्दछ । योत विज्ञानको दोष होइन । वैज्ञानिक सामग्रीको सदुपयोग र उपयोगको परिधि न जान्ने आलसीहरूको दोष हो । कुनै पनि पदार्थका गुणदोषको परीक्षण वा निर्वचनमा त्यो व्यक्तिनै समर्थ हुन्छ जसले त्यस क्षेत्रमा केही परिश्रम गरेको छ । ।

दृश्यमान यो विशाल संसार एउटा वाटिका हो । सामाजिक व्यक्तिहरू त्यसका शोभावर्धक उपकरणहरू हुन् । वाटिकाका पारिजात आदि जड वृक्षहरूलाई प्राप्नु जीवन सुखमय बनाउन त्यति सुविधा र साधन उपलब्ध नभए पनि संसार रूप वाटिकाका शोभावर्धक उपकरण मनुष्य आदिलाई चेतनशील भएकाले धेरै मात्रामा प्राप्त छन् । राष्ट्रका प्रत्येक समाजका प्रत्येक व्यक्तिले पहिलेनै सोचोस् उसलाई के बन्नु छ ? त्यो यथासमय स्पष्ट गरि त्यसै लक्ष्यलाई प्राप्त गर्न सतत प्रयत्नशील भएमा र तदनुकूल आचरण र व्यवहार गरेमा त्यो लक्ष प्राप्त गर्न नसक्ने कुनै कुरा छैन । केही मात्रमा वातावरणको स्थान पनि महत्वपूर्ण मानिन्छ तर

पनि प्रत्येक मनुष्यले आफ्नु जीवनलाई सुखमय र दुःखमय स्वयं बनाउंदछ । अरूलाई दोषी मा नू आफ्नू अक्षमता र अविवेक छिपाउनु सिवाय अरू केही पनि होइन । अतः प्रत्येक सनाजका वयोवृद्ध अभिभावकहरूले आफ्ना भावी रुन्ततिलाई आ–आफ्नो वैयक्तिक उन्नतिको साथै देशको सर्वाङ्गीण अभ्युत्थानमा शरीक गराउनु परम कर्तव्य हो । सानै अवस्था देखिनै पवित्रतमसंस्कारहरूको अभ्यास बसाल्न सकेमा राष्ट्रका विभिन्न समाजका प्रत्येक व्यक्तिको जीवन, सुखमय र आनन्दमय अवश्य नै हुने छ ।

श्यामैव [illegible] कविरेव विद्वान्
विद्यैव [illegible]धुर्धनुरेव शस्त्रम् ।
स्वात्मैव [illegible] एव धन्वी
मार्गेषु माहेश्वर एव मार्गः ॥

ज्ञान र विज्ञान

शारदा समशेर

आजको युगमा जति विज्ञान को महत्व छ, उत्तिकै ज्ञानको पनि आवश्यकता देखिन आएको छ। यसको अर्थ यहि मात्र हुन्छ कि दुवैको आज को जनजीवनमा र जगतमा ठूलो खांचो हुन गएको छ।पाश्चत्य देशहरूमा ज्ञानको कमीले गर्दा अनेक परिणाम देखापरेकाछन् जो आज हाम्री मातृ भूमीमा पाउदैनौं। उच्छ्रृखल अनुशासन रहित आचार, नैतिकपतन, हिंसात्मक कार्यादि र अनिश्व र वाद आदि दुर्गुणहरू भौतिकवादको अनुसरण गर्ने देशहरूमा प्रशस्तमात्रमा पाईन्छन्। यसको कारण र उत्पत्ति कित सच्चा ज्ञानको अभावले यात त्यस देशका शासनाधिकारी को स्वार्थ पन र समधानु कूल कदम चाल्न नसकी जनतालाई नैरास्य तिर धकेल्ना लेनै हुन सक्छ। हामीले राम्ररी अध्ययन गरेमा साधारण शिक्षा, जन संख्याको अपूर्व संवृद्धि, वेकारी समस्या साजिक, आर्थिक र राजयनैतिक असमानताहरूनै कतिपय असंतुष्टिका कारण बन्नगएका देखिन्छन्। हामीहरूले अरूहरू ले गरेको भूल दोहऱ्याउनु केवल मुर्ख्याइ हुन जानेछ। हामीहरूले ज्ञान र विज्ञानको सामञ्जस्य ल्याउनुछ। जसबाट नेपालका देसवाशीहरूमा धार्मिकता, राष्ट्रियता, उदारतको साथै चाहिदोमात्रमा आर्थिक प्रगति समेत ल्याउनुछ। यसको अर्थ यो होइनकि परंपरार र आफ्नो सँस्कृति विर्से र खाली आधुनिकता तर्फ मात्र हामीहरू लागौं। यसो गर्नाले हामीहरू विनागको महल खडा रर्न लागेका व्यक्ति जाश्तो हुने छौं हामीले कसैको नक्कल छैन। हाम्रा पूर्वंकजहरूले यस्ता विभूतिहरू, यस्ता आदर्शहरू र यस्ता वीरताकादृष्टान्त छोडेरगएका छन् जस बाट हामीहरूलाई राष्ट्रियता महान त्याग र देशको स्वतन्त्रता तर्फ

सदैव जागृत राखेकाछन् । आज जनसंख्या हाम्रो देशमा वढदो छ, यताछिमेकी राष्ट्र तर्फ पनि जनसंख्या वढ्नालें नेपाली हरूलाई सिमीत मात्रा मा वाहिर गई नोकरी गर्ने अवकाशसीसितमात्रमा मिल्न लाग्यो । आफ्नो मातृभूमि मा पनि सातसालपछि प्रशासन क्षेत्रमा वढ्ता अवकाशमिले पनि, जंगल फांढिएर अधिकाधिक वढत जमीन आवद भएतापनि शिक्षाकेन्द्रहरू वढता उद्घाटित भई धेरै क्षिशित व्यक्तिहरूले काप पाएपनि देश विदेश हरूवाट आर्थिक सहायता प्रचुरमात्र मामिले पनि नेपाली जनताम। सान्तोप र सुखकोलहर जति मात्रामा आउनु पर्ने थियो त्यति मात्रामा आएको देखिन्न । यसको एउटै कारणहुन सक्त छ र त्यो हो आपनो आध्यात्मिक ज्ञानको अभाव र योजनारहित कदमहरू । अव यस अभावको पूर्ति के वाट हुन सक्छ, त्यस तर्फ ध्यान दिऊ आध्यात्मिक ज्ञान के वाट मिल्न सक्छ त्यस दिशातिर हामीहरू विचार गरो हाम्रो आर्य संरकृततिको आधार तिर लाग्नाले यस अभावको कारण पत्ता लाग्न सक्तछ, हाम्रा चार वेदहरू, उपनिषदहरू, श्रीद् मद भागवत् गीता वाल्मीकिरामायण. तथा महाभारत आदिले हामिहरूलाई राष्ट्रिय स्वतन्त्रता कर्तव्यपरायणता नैतिकता तथा आदरणीयताको पाठ सिकाउछन् । यी गुणहरू विना ज्ञान, र खालि विज्ञान द्वारा जति सुकै आर्थिक समुन्नति प्राप्त भए पनि वास्तविक सुख र शान्ति मिल्न प्रायः असं भ व छ हामी हरूलाई काम र परिश्रम चाहिएकोछ, आत्मालाइ विर्सेर मेसिनको कठ पुतली चाहिएको छैन हामीलाइ देशका र काल सुहाउँदो उद्योग चाहिएको छ, हामीलाइ चन्द्रमामा पुगी त्यस लोकको माटो फर्काएर पृथ्वीमा ल्याई अन्वेषण गर्नु परेको छैन, हामीलाई आफ्नै स्वदेशको माटोको अन्वेषणगरी यसै भित्र प्रचुरमात्रामा अन्न र फलफूल फलाउनुछ, अरूदेशहरू जस्तो विभिन्न तहका जनतामा झगडा र विवाद ल्याउनु छैन, र विभिन्न जाति, भाषा र रहनसहनमा ज्ञान र विज्ञानको सामञ्जस्यलाई. एकता र प्रेम वढाई, शक्तिशाली देशवनाउनुछ र आफ्नै देशको माटोमा पारस्परिक स्नेह र आदर वढाई, आर्थिक समुन्नतिल्याई,

भोक, शोक, रोग, वेकारी र अज्ञानलाई हटाई, देश र नरेश प्रति भक्ति बाढई, यस विशाल र प्राकृतिक सौन्दर्यपूर्ण नेपालको ऋण चुकाउनुछ र यस मानवजीवन पाएकोमा श्री ईस्वश्वर प्रति धर्म परायण भई कृतज्ञता प्रकट गर्नु सबै नेपालीको धर्म हो भन्ने ठान्दछु ।

आतमा खलु विस्वमूलम् ।

आतमवत् सर्वभूताति ।

आतमनः प्रतिकूलानि परेषांन समाचरेत् ।

मानव धर्म–परोपकार

गोविन्द हरि जङ्गम [बाणेश्वर]

प्रकृतिको निर्माण कलाको सर्वोत्तम उपलब्धि 'मानव' हो । यसको अस्तित्व अरु प्राणीको भन्दा भिन्नैछ प्रकृतिले यसलाई ती विशेषताहरू दिएको छ, जसको माध्यमद्वारा 'मानव' एक उच्च देहधारी प्राणी मानिएको छ।

मानवका दुई देह हुन्छन् पहिलो चाहि पशुपक्षी आदिहरूको जस्तै वाहय (स्थूल) देह, जुन शरीरको समानताको आधारमा मानवलाई केवल एक चेतनशील प्राणीमात्र मान्न सकिन्छ। तर दोश्रो जुन देह हो; त्यही नै वास्तविक एक 'मानव' भित्रको 'मानव' हो यही हो आध्यात्मिक ज्ञान देह–सृष्टिकर्ताको महान् कला। 'मानव' त्यही दिव्य चक्षुद्वारा देख्दछ"–वसुधैव कुटुम्बकम्" अनि त्यही मुटुले अनुभव गर्दछ "आत्मवत् सर्वभूतेषु" र चिच्याउँछ –

''सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।"

प्राणिमात्रका हितको कामना मन, वचन, शरीरवाट सवदो अरू प्राणीको सेवा, सहायता गर्नु, कसैको कुभलो नसोच्नु र कसैलाई दुःख नदिनु आदि कार्यहरूलाई 'परोपकार' को शब्दवाट व्यक्त गरिन्छ। प्रेम, सहृदयता आदि यसका अङ्गहरू हुन् यस्तै यी भिन्न भिन्न गुणहरूको सामूहिक नाउँनै 'परोपकार' हो।

प्रकृतिबाट पनि 'मानव' ले परोपकारको पाठ नित्य पढ्न पाएको छ। सूर्य आफ्नो न्यानो प्रकाशद्वारा जीव–जगत्लाई जीवन दान दिने उपकार गर्दछन्, पृथ्वी आफ्नो स्थिर छातिमा कैथ्यन उत्पात सहेर पनि अविरल भावले प्राणीलाई धारण गरेकी छिन्।

विभिन्न वनस्पतिहरूले अन्नफलफूल आदिबाट मानवको सेवा पुऱ्याएका नै छन् । गाई, घोडा, कुकुर आदिले आफ्नो विशेषता अनुसार मानव जीवनमा सेवा पुऱ्याएका छन् आदि ।

मानिस एक सामाजिक प्राणी भएको हुँदा समाज बाहिर रहेर उसले आफ्नो आवश्यकता पूर्ति गर्न सक्तैन । ऊ एक पूर्ण मानिस बन्नलाई उसलाई पाइला पाइलामा समाजको सहयोग (उपकार) को आवश्यकता पर्दछ । बाबु, आमा द्वारा पालन पोषण, गुरु आदिबाट शिक्षा, विभिन्न सामाजिक समुदाय र संस्थाहरूको मद्दतद्वारा शारीरिक, मानसिक विकास गर्दछ । यही उपकारको बदलामा उसले समाजको लागि आफ्नो स्वार्थ त्याग गर्नु उसको कर्तव्य हुन्छ । यो त भयो नागरिक शास्त्रको आवाज ।

आध्यात्मिक पद्धतिबाट हेर्दा हामी पाउछौं "अर्काको उपकार गर्नु ठूलो धर्म हो ।"

आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन्को न जीवति मानवः ।
परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति ।।

अर्थात् आफ्नो निमित्त त सबै बाँच्दछन् तर जो अरूको निमित्त बाँच्दछ; उसैको जीवन सार्थक हुन्छ ।

परोपकारी मानव अर्काको निमित्त बाँच्दछ । ऊ कर्म गर्दछ । भोकोलाई पेट भर खान दिन्छ जीर्ण रोगीलाई औषधोपचारद्वारा सगाउ पुऱ्याउँछ । हर चीज दिन्छ परोपकारको लागि । यद्यपि ऊ किन आफू नरित्तियोस्, किन ननाङ्गियोस्, बस् उसका आँखाहरूले ती श्लोकहरू देखिरहेका हुन्छन्--

"परोपकारशुन्यस्य धिङ्
मनुष्यस्य जीवितम् ।
यावन्तः पशवस्तेषां
चर्माप्युपकरिष्यति ।।

अर्थात् परोपकाहीन मानिसको जीवन धिक्कारको पात्र हुन्छ;
किनकि पशु भनाउने प्राणीहरूको छालाले पनि मनिसको उपकार हुन्छ ।

मानिस जस्तो गर्दछ त्यस्तै पाउँछ, जस्तो तीतेपाती रोपेर आँप आउन सक्तैन, त्यस्तै पाप गरेर धर्म पाउन

सक्तैन । महाभारतमा पनि भनिएको छ कि यो वडो आश्चर्यको कुरा छ कि मानिस पापको परिणामवाट वच्न चाहन्छ तर आफू भित्रको पाप प्रवृत्तिलाई छोड्न तयार हुँदैन । पुण्यको फलस्वरूप सुख सवै पाउँ भन्छन् तर परोपकार आदि पुण्यकर्ममा प्रवृत्ति भने हुँदैनन् ।

तरोपकारी व्यक्तिहरूनै महामानव वन्न पुगेका छन् । उनीहरू मरेर पनि अमर वनेका छन् । के देवताहरूको रक्षा खातिर आफ्नो अस्थि दान दिने दधीचि अमर वनेनन् ? उनी जस्ता महामानव त्यसवेला सम्म वाँचीरहने छन्, जवसम्म इन्द्रको वृत्रासुर संगको यो पृथ्वीवाट मेटिएर जाँदैन। परोपकारार्थ आफ्नो प्राण आहूति मर्ने गृध्रराज जटायु, परेवाको रक्षाको लागि आफ्नो ज्यान दिने राजा शिवि माग्नेको निमित्त आफ्नो शरीरको कवच कुण्डल दान गर्ने दानवीर कर्ण फेरि माग्नेको निमित आफूले खान लागेको अन्नदान दिने कैंय्यन दिन देखिका भोका राजा रन्तिदेव र गौ रक्षाको लागि आफ्नो प्राण समर्पण गर्ने दिलीप के आफ्ना इतिहास आफूसंगै सँगेटेर यो संसारवाट विदा भए ? अवश्यै भएनन्। गृध्रराज जटायु मरेर गए तर उनको रगतले रंगिएको रामायणको पृष्ठले उनलाई कहिल्यै भुल्न दिँदैन ।

परोपकार गर्ने व्यक्तिहरू आजसम्म कहिल्यै आन्तरिक रूपमा टुट्टा खाएका छैनन् । परोपकारवाट आत्मालाई असीम शान्ति प्राप्त हुन्छ। यो सत्य हो कि कुनै भोको व्यक्तिलाई तृप्ति हुने गरी खानदिए वापत प्राप्त हुने शान्ति रूपैआले किनेर पाईंदैन । परोपकारवाट असीम आतमसुख प्राप्त हुन्छ । परोपकारवाट प्राप्त हुने आतमसुखनै वास्तविक आध्यात्मिक सुख हो ।

परोपकारवाट उपकृत व्यक्तिलाई त तत्कालै लाभ प्राप्त हुन्छ साथै परोप कार गर्ने व्यक्तिले यसको दुगुना आत्म संतोष, आत्म तृप्तिको अनुभव गर्दछ । यसप्रकार परोपकारद्वारा मानिसको आध्यात्मिक क्षुधा तृप्ति हुन्छ र व्यक्तिको चरित्रमा सत्वगुणी तत्त्वको समावेशको मात्रा बढ्दै जान्छ, जसबाट ऊ आध्यात्मिकताको उच्चतम शिखरमा पुग्न समर्थ हुन्छ ।

ॐ

आत्मा खलु विश्वमूलम्

संस्कृत--सन्देशः

योगी नरहरीनाथ

गङ्गा सिन्धु–सरस्वती च यमुना गोदावरी नर्मदा
कावेरी सरयू महेन्द्रतनया चर्मण्वती वेदिका ।
क्षिप्रा वेत्रवती महासुरनदी कोशी गया गण्डकी
पूर्णा पुण्यजलैः समुद्रसहिताः कुर्वन्तु नो मङ्गलम् ।।

(१)

भो भो भारत–वर्ष–वासिजनताः! शृण्वन्तु मे भारतीं
नेपालस्य च भारतस्य च दृढं सम्बन्धनं संस्कृतम ।
उन्नेतुं सरलं विधातुमधुना ने. सं. वि. वि. स्थापितः
स्थानीया जनता च शासनमिमं दाङ्ग–स्थितं रक्षति ।।

(२)

सर्वेषां भवतामुदेतु ममता बन्धुत्वभावः स्थिरो
भूयात् स्नातकसङ्घ एकहृदयो विद्वान् क्रियावानपि ।
आर्ये संस्कृति–सभ्यते श्रुतिमते संरक्षिते संस्कृते
धर्मो रक्षति रक्षितः क्षितितले विश्वात्मदर्शी महान् ।।

(३)

प्राकारः प्रबलोऽस्तु संस्कृतकृतः प्रालेयशैलाश्रितः
सर्वैरार्य–जनै श्चिरं विजयतां सर्वात्मना रक्षितः ।
सन्देशं निजदेशयोर्वयमिमं देशे विदेशे भृशं
दत्वात्मीयतया प्रसन्नहृदया जीवेम लक्षं समाः ।।

(४)

ईशावास्यमिदं गृहं त्रिभुवनंस्वे वान्धवा मानवा
मैत्री–शान्ति–सहास्तिता–प्रगतिभिर्विश्वं विकासोन्मुखम् ।
सिद्धान्तोऽ यमनादिसिद्ध इति ते आध्यात्मिकी भौतिकी
द्वे विद्ये सहयोगतः प्रगवतः पृथ्वीतले जीवितुम् ।।

(५)

सिद्धान्तो वसुधाकुटुम्बवचनो यो विश्वबन्धुत्वभाक्
सोऽध्यात्मोन्नतिमात्रतः प्रभवति स्वं लक्षमाप्तुं बुधाः! ।।
आलोक्या जनकस्य नीतिरखिलैरध्यात्मनिष्टा परा
संसिद्धि जनकादयो बुधजनाः सत्कर्मणा भेजिरे ।

(६)

वाग्वत्यञ्चल– गण्डकी– जनक गू– नारायणी– लुम्बिनी–
मेची– संयुत– कौशिकाञ्चलजुपः श्रीस्वर्गमस्ताञ्चलाः!
रापत्या धवलाद्रिका हिमवतः कर्णालिका भेरिका
गोरक्षा नयपालकाऽ खिलजनाः! श्वेता– महाकालिकाः ।।

(७)

राजस्थानक– देहली– हरिहयाः! पञ्चाप– जम्बू– जनाः !
काश्मीरा हिमवत्त्रिगर्त्त शिमलाः केदार– कूर्मद्रवाः ।
आसामस्थ– विहारगाः समगधा उड्डीश– बङ्गालयाः
कर्णाटस्थित– गुर्जरस्थ– जनता मध्योतरस्थास्तथा ।।

(८)

आन्ध्राः केरल– मद्र– विन्ध्यग महाराष्ट्रस्थ– सौराष्ट्रकाः ।
विश्वस्थाः सकलार्यधर्म– निरताः श्रृण्वन्तु विद्याप्रियाः !
अस्माकं हृदयैकतां द्रढयितुं वेदोदितं सँस्कृतम् ।
मध्यस्थं सरलं कलङ्करहितं संरक्षणीयं सदा

(९)

अस्मिन् संस्कृत– वाङ्मयेऽ मृतमये जातीयता जीवति
प्राचीनाः सकलाः कला अभिनवा भात्रा भुवो जाग्रति ।
ज्ञानं राजति योगिनां शमवतां विज्ञानमुद्योगिनां
शान्तिः क्रान्तियुता सुनीतिरखिला राजन्ति दिव्या गुणाः ।।

(१०)

वेदास्ते सरलास्तथोपनिषदः सूत्राणि भाष्याणि वा
अङ्गानि स्मृतयः पुराणमखिलं रामायणं भारतम् ।
मध्ये खण्डन–मण्डानादि– जटिल–ग्रन्थ– ग्रह–ग्रस्तया
सुप्तं खिन्न– गिरा चिरं पुनरदः सारल्यमारच्यताम्

(११)

इत्येषा सरणिः प्रशिक्षणविधौ शिक्षाविधौ भाषणे
ग्रन्थानां रचने तथा प्रवचने सं. विश्वविद्यालये ।
आचार–प्रमुखे क्रियावति हिते विश्वस्य लोकस्य च
विश्वासं विदधाति सर्व–जनता सर्वात्मना संहता ॥

(१२)

आर्या संस्कृतिरार्य धर्म उमया सार्धं शिवेनोदितो
नेपालेऽस्ति हिमालयस्य हृदये गोरक्षतो रक्षिते ।
विश्वे घोषित–हिन्दु–राष्ट्र उपमाशून्ये स्वतन्त्रे सदा
दाङ्गे स्थापित उद्यमेन कृतिनां सं. विश्वविद्यालयः ॥

(१३)

उद्देश्यं सर्वदेश्यं सकल–जन–हितं विश्व– विद्यालयस्य
कृण्वन्तो विश्वमार्यं प्रगति–पथ–जुषो विश्व–विश्वास–पात्रम् ।
आत्मायं विश्वमूलं खलु निखिलकलो लीलया वर्तमानो
विश्वात्मा विश्वभर्ता स्थिति–विधि– निपुणो विश्वशान्ति विधत्ताम् ॥

(१४)

प्राचीना नूतनास्तेऽखिल–मुख–विषया देश– कालोचिताश्च
स्वाध्यायोऽध्यापकाः स्वे कृति-सकल-कलाः सर्व- लोकज्ञता च ।
वेदाः साङ्गाः सशास्त्रा लसदुपनिषदो वैदिकी लोक–त्रयी
वाग्धेनूपासकानां किमु दुरधिगमं विश्व– विद्यार्थिनां नः ?॥

(१५)

मेकाले–क्लर्क–शिक्षा क्षपयति जनता–धी– श्रियौ निष्क्रियेयं
साऽऽर्षी शिक्षा–प्रणाली प्रलयमुपगता सत्क्रिया सक्षमानः ।
तस्मादध्यात्मवादोदितमुपनिषदां सारमादाय भूयः
स्वान्तःशान्त्यै नितान्तं प्रगतिमतितरां कर्तुमुद्योग एषः

(१६)

आर्याणामिह भाव–बन्धन–विधौ कश्चिद् विदग्धो गुणः
सोऽयं शाश्वतिको विभाति ममता सर्वस्य साधारणी ।
विश्वस्यास्य विशाल–वाङ्मय–तरोर्मूलं दृढं संस्कृतं
सिक्ते मूल उदेति सत्फलमतः सिञ्चन्तु सर्वे जनाः ॥

(१७)

रक्षोहागमलघ्वसंशयकृते या व्याकृतिः प्राञ्जला
सा कालेन विलीनतामुपगता कौटिल्य–जाटिल्यतः ।
गोप्यार्थो विपरीततामुपगतो वेदाः सखेदा इमे !
खिन्नं वैदिक–वाङ्मयं किमधुनाऽस्माभिर्विधेयं ? बुधाः ! ॥

(१८)

भाषा–भेद–कृता विवाद– विषया प्रान्तीय– भावाः पृथक्
शान्तिं यान्ति हि संस्कृतेन कृतिनो जानन्ति निर्मत्सराः ।
एक संस्कृतमक्षयो निधिरयं दानेन यो वर्द्धते
सोऽस्माकं सविधे विधेयमधुना तस्यैव संरक्षणम् ॥

(१९)

आर्याणामितिहास एष विपुलः शाखोपशाखयुतो
यस्मिन् वैदिक- कालतः क्रममिलत्सञ्छृङ्खलो ध्रियते ।
तन्नः संस्कृतमद्भुतं सदमृतं साधारणं सज्जनाः!
धर्मेणैव विभज्य भोज्यमखिलैर्येनाऽमरा निर्जराः ॥

(२०)

आर्यावर्त-विवर्त-वाङ्मयमिदं शार्मण्य- देशादिषु
स्वत्वेनैव सुरक्षितं क्षितितले सर्वत्र यस्याङ्कुराः ।
दुर्दैवादिह जायते प्रतिदिनं मूल-स्थले शून्यता
सा सह्या किमु ? दूरदर्शि-विबुधैर्वाच्यं विविच्योचितम् ॥

(२१)

विश्व-व्यस्त-समस्त-बान्धव-गणाः ! सम्बन्ध-सूत्रं दृढं
व्यूढं सांस्कृतिकं च संस्कृतमयं यत् पूर्वजैः प्रेमतः ।
अद्यैतच्छिथिलं किमर्थमिति मे सान्तर्व्यथा प्रार्थना
कन्था व्यर्थ-कथाऽथवा हृदि यथा योग्यं तथाऽस्तु ध्रुवम् ॥

(२२)

वेदाः खेदमिताः पुराणमगुणं रामायणं जीर्णतां
भग्नं भारतमन्यतन्त्रसहितं नो दृश्यते दर्शनम् ।
नग्ना नास्तिकता नटत्यनुगृहं हंहो ! हता सभ्यता
कष्टं दानवतास्ति मानवकुले कालः करालः कलिः ॥

(२३)

किन्त्वस्माकमदः सुरर्षि–मनुजैः संरक्षितं संस्कृतं
दैवी वागमृताऽमृताय हि नृणां दिव्याऽमृतं विद्यते ।
तत्सेवा प्रचुर–प्रचार–विधिना कार्या सदार्या बुधै–
र्धैर्याब्धिः क्षुभितः क्षितिं जलयितुं मा भूदभूभिः क्रुधाम् ।।

(२४)

भूयस्तक्षशिला च विक्रमशिला नालन्द–सान्दीपनि–
विश्वामित्र–वशिष्ठ–बुद्ध–कपिल–व्यासाऽङ्गिरोगौतमाः ।
काशी चोज्जयिनी च पुष्करपुरी काश्मीर–शिञ्जादयः
काञ्ची पुण्यपुरी तथा जयपुरी विद्याप्रिया जाग्रतु ।।

(२५)

विश्व–व्यापक–हिन्दु–जाति–ममता–जातीयता–मित्रता–
सूत्रं संस्कृतवाङ्मयं गुणमयं कल्याणकारीदृशम् ।
हित्वा हन्त ! समन्ततः कृतिजनोऽप्याशासु विभ्राम्यति
त्यागेनैक इति श्रुतिं स्मृतिपथे संस्थापय स्वस्थधीः ।।

(२६)

धर्मः संस्कृति–सभ्यते श्रुतिमता यत्रोदिता संस्कृते
भाषा विश्वग–मानवस्य निखिला ज्ञानं च विज्ञानवत् ।
संस्कारच्युतिमात्रतो विविधता मूलस्य हेलावशाद्
विद्वेषो विषमस्थितिः पुनरतो मूलं समालम्ब्यताम् ।।

(२७)

शान्ते ! कान्तिपुरि ! प्रपञ्च–चतुरे ! शान्तिप्रिये ! देहलि !
कर्त्तव्यं युवयोरिदं जनमतं विस्तार्यतां संस्कृतम् ।
आदौ संस्कृत--राष्ट्रवागनुपदं सा मातृभाषा भवेत्
सर्वेषां कलहस्य शान्तिरकुतोभीतिर्भवेद् भाषया ।।

(२८)

भाषा भावनिबन्धना जनपदे मैत्रीषु दूती हिता
या सर्वस्य ममत्वपात्रममलं नैकस्य कस्यापि या ।
या पूर्णा पदसम्पदाढ्यगरिमा सा राष्ट्रभाषा भवेत्
विश्वस्यादिम–मानवस्य मुखतो या संस्कृता निर्गता ।।

(२९)

गङ्गेवाऽविरला सुधेव मधुरा भास्वन्मयूखोज्ज्वला
मातेवात्मजवत्सलाऽतिसरला क्षोणीव या सक्षमा ।
सेयं संस्कृतवागशेषविषया स्वस्था चिरस्थायिनी
भो भो विश्वग–मानवा ममतया सेवध्वमेनां सदा ।।

(३०)

विश्वात्मदर्शनमशेषमनुष्यकर्म
विश्वात्मदर्शनमशेषमनुष्यधर्मः
विश्वात्मदर्शनमशेषमनुष्यमित्रं
विश्वात्मदर्शनमशेषपदार्थचित्रम् ।।३१।।

अयं संस्कृत-सन्देशो देशे देशे च विश्वतः ।
दद्यात् संस्कृत-सन्देशं योगिनो नृहरेर्गतः ।।३२।।

ॐ

आत्मा खलु विश्वमूलम्

संस्कृत–सन्देशको

[छाया]

गङ्गा सिन्धु सरस्वती र जमुना गोदावरी नर्मदा
कावेरी सरयू महेन्द्रतनया चर्मण्वती वेदिका ।
क्षिप्रा वेत्रवती महासुरनदी कोशी गया गण्डकी
पूर्णा सागर साथ पुण्य जलले हाम्रो गरून् मङ्गल ।१।

लौ हे भारतवर्षवासि जनता ! मेरो पुकारा सुन
हाम्रो भारतको र संस्कृत कुरावाटै छ सम्बन्धन ।
सोही संस्कृतलाइ सौम्य सजिलो सोझो खुला उन्नत ।।
पार्ना निम्ति त दाँङ भित्र गरियो ने. सं. वि. वि. स्थापित ।२।

जो यो संस्कृतको पवित्र बहुतै श्री विश्व –विद्यालय,
त्यस्को रक्षण– वर्धनादि सकल व्यापारको सञ्चय ।
श्री ५ को सरकार– दाङ जनता द्वारा प्रशंसान्वित,
ईच्छापूर्वक भै रहेछ, यसमै जानी दुवैको हित ।३।

आत्मीया ममता सदा उदित होस्, वन्धुत्वको भावना-
स्थायी होस, तपाईंहेरू सवका श्रद्धाग्रणी चित्तमा ।
होओस् स्नातक-सङ्घ एक-हृदयी विद्वान् क्रियावान् वनोस्,
पारोस् प्रोज्ज्वल राष्ट्र-गौरव तथा देशाभिमानी वनोस् ।४।

हिन्दू-संस्कृति-सभ्यता छ जसको आधार नै संस्कृत,
जो त्यो संस्कृत राष्ट्रभित्र छ भने सर्वत्र संरक्षित ।
रक्षा गर्छ नरेश-देश-जनता-पृथ्वी सवै धर्मले,
रक्षा रक्षित-धर्मवाट छ ठुलो विश्वात्मदर्शित्वले ।।५।।

अग्लो यो परखाल होस वलियो चोखो-हिमालाश्रित,
जस्को मूल जगै छ खास गतिलो औ तेजिलो विस्तृत ।
सायै सभ्य-समाज आर्यजनले सर्वात्मना रक्षित
यस्तो संस्कृतको सदा विजय होस् संसारमा शाश्वत ।।६।।

हाम्रा यी दुइ देशको गहकिलो सन्देश-वाँडीकन,
सारा देश-विदेशछेउ गरदै सद्भावले अर्पण ।
हामी हिन्दु सवै प्रसन्न मनले, आत्मीयताभावले,
लाखौं वर्ष जिऔं, गरौं सुख सवै भोगौं, वसौं प्रेमले ।७।

ईशावास्य समस्त यो त्रिभुवनै हो रम्य हाम्रो घर,
हाम्रा वान्धव हुन् मनुष्य जति छन् सम्पूर्ण नारी-नर ।
मैत्री-शान्ति-सहास्तिता-प्रगतिले वढ्दै, हुँदै सम्मुख,
सारा विश्व वनोस तीव्रगतिले राम्रै विकासोन्मुख ।८।

यो सिद्धान्त अनादि सिद्ध छ भने आधार हाम्रो स्थिर,
छन् विद्या दुइ भौतिकी अनि परा–आध्यात्मिको सुन्दर ।
आपस्को सहयोगबाट बलियो पृथ्वी महाँ निर्भर
बाँच्नालाइ समर्थ पूर्ण दुइटै छन् भोग–योगाकर ।९।

यो सारा वसुधा कुटुम्बसरि नै हो विश्वबन्धुत्वको,
जो सिद्धान्त छ, त्यो छ निश्चय सदा अध्यात्ममै आश्रित ।
चोखो उन्नतिबाट मात्र उ यहाँ अध्यात्म–सिद्धान्तको,
आफ्नो लक्ष्य हुने छ प्राप्त बुझ लौ हे विश्वका मानव ! ।१०।

श्री राजर्षि–महामनानाजनकको त्यो नीतिको सम्झना,
गर्दै आज गरौं परस्पर महाँ हामी समालोचना ॥
त्यै लोकद्वय–साधिनी फलवती आध्यात्मिकी नीतिले,
भेट्टाए जनकादि–सभ्यजनले संसिद्धि सत्कर्मले ।११।

कोशी, मेचि तथा पुरी जनकको, नारायणी, वाग्मती,
कर्णाली अनि लुम्बिनी, सगरको माथा तथा रापती ।
सेती, भेरि र गण्डकी र धवला, चौधौं महाकालिका,
हे यी अञ्चलका समस्त जनता ! गौरक्ष–नेपालका ।१२।

हे दिल्ली, शिमला, विहार, उड़िसा, बङ्गाल कूर्माचल,
राजस्थान र आन्ध्र, केरल, तथा पञ्जाब विन्ध्याचल ।
जम्मू औ गढ़वाल औ तमिलनाड् औ त्यो महाराष्ट्र र,
गोवा, उत्तर मध्य वेश त्रिपुरा काश्मीर औ गुर्जर ॥१३॥

हिन्दू भारतका समस्त जनता पक्का सदा धर्मका,
हिन्दू संस्कृतिका उदार अनुयायी ती तथा विश्वका ।
सारा आर्यमतावलम्वि जनता लौ यो सवैले सुन
विद्याप्रेमि विवेकशील सवले शोची विचारी गुन ।।१४।।

हाम्रो उच्च पवित्र यो हृदयको जो हो ठुलो एकता,
त्यस्लाई अझ झन् दरो र वलियो पार्ने महान् सूत्र ता ।
यौटै संस्कृत मात्र हो गहकिलो शास्त्रीय वेदोदित,
यस्लाई सजिलो नयाँ अब गरौं मध्यस्थ औ रक्षित ।।१५।।

हाम्रो संस्कृत मैं छ जीवित सदा जातीयता उज्वल,
सारा संस्कृतमैं छ जाग्रत निजी हाम्रो कला–कौशल ।
योगीको तप–योग ज्ञान अथवा विज्ञान उद्योगिको,
शान्ति क्रान्ति समेत दिव्य–गुण औ खानी छ सन्नीतिको ।।१६।।

सारा वेद, विभिन्न ती उपनिषद् गीता र रामायण,
षड् वेदाङ्ग, पुराण, सूत्र, कइयौं भाष्यादि, , षड्दर्शन ।
नाना तन्त्र तथा अनेक स्मृतिका सद्ग्रन्ले संस्कृत-
वाणी शिष्ट, समृद्ध, सुन्दर छ औ निर्दोष, संविस्तृत ।।१७।।

त्यस्मा खण्डन–मण्डनादि जटिल ग्रन्थ–ग्रह–ग्रस्त भै,
वाणी–संस्कृतमा प्रवेश हुन–गो आलस्य त्यो सुप्त भै ।
तस्मात् लौ अब यो सवै मिलिजुली हामी अगाडी सरौं,
वाणी–संस्कृतको सुवोध–सरल व्याख्या सजीलो गरौं ।।१८।।

बाटो मुख्य हुनेछ यै सकलको गर्दा सदा भाषण,
शिक्षा–मन्दिर शासन, प्रवचन व्यापार, संशिक्षण ।
आचार–प्रति नव्य ग्रन्थ–रचना, सं. विश्वविद्यालय,
सारा क्षेत्रमहाँ हुनेछ हितको, विश्वासको आलय ।।१९।।

हिन्दू धर्म र आर्य–संस्कृति दुवै थाती महादेवले,
गौरीलाई सुनाई–वक्सनु–भयो कल्याणको भावले ।।
रक्षा गोरखनाथबाट हुन–गै हुर्क्यो, बढ्यो आदिमा,
देवागार–हिमालको हृदय यो प्रख्यात नेपालमा ।।२०।।

जो विख्यात छ सर्वाभौम उपमाले शून्य यो विश्वमा,
हिन्दूराष्ट्र स्वतन्त्र–घोषित महान् नेपालको दांगमा ।
कैयी संस्कृत भक्त बुद्ध–जनताद्वारा गरी सद्व्यय,
चोखो संस्कृतको खुल्यो गहकिलो श्री विश्वविद्यालय ।।२१।।

सारा विश्वै बनाई प्रगति–पथविपै आर्यधर्मानुयायी,
विश्वात्मा विश्वभर्ता स्थिति-विधि-चतुरो विश्वमा शान्ति दायी ।
सच्चा उद्देश्य यौटै सकल–जन–भलो विश्वविद्यालयैको,
आत्मा नै शिवको हो अनुपम गहिरो मूल, लीला उसैको ।।२२।।

सारा ती शास्त्र, सारा स्मृति र उपनिषद्वेद, वेदांग सारा,
उच्चो स्वाध्याय–अध्यापन विविध र कलाज्ञान औ लोकवार्ता ।
यी सारा देश–कालोचित विविध नयां हुन् कि हुन् ती पुराना,
विद्यार्थीले न जान्ने विषय कुन छ ? त्यो शारदा भक्त हानी ।।२३।।

मेकालेको कुशिक्षा जब उदित भयो जो थियो क्लर्क--शिक्षा,
कारिन्दा मात्र हुर्के गति मति खति भो अस्त भो आर्य--शिक्षा ।
तस्मात् अध्यात्मवादोदित–उपनिषदी–सार केलाइ, हेरी
होयो उद्योग हाम्रो प्रगतितिर निजी शान्तिका लागि फेरी ।२४।

यौटै त्यो ममता छ आर्यहरुको आश्चर्यकारी गुण,
जस्ले गर्दछ विश्वकै सहजमा सद्भावना–बन्धन ।
वाणी संस्कृत नै विशाल रुख हो, हाँगा अनेकौ कुरा,
सेचे मूल जरो दिनेछ फल त्यो सेचुन् सबैले पुरा ॥२५॥

भाषा भेद हुँदा विवाद कइयौं प्रान्तीय–आधारमा–
हुन्छन्, ती सब शान्त संस्कृत–कुरा बाटै हुने अन्तमा ।
खानी संस्कृत नै छ अक्षय ठुलो, दोब्रिन्छ जो दानले,
रक्षा लौ त्यसकै गरौं मिलिजुली हामी सबै प्रेमले ॥२६॥

त्यो ठूलो इतिहास आर्यहरूको शाखा शयौं सिद्ध छ ।
जस्मा वैदिककाल देखि क्रमशः जो शृङ्खला--बद्धछ,
सोही संस्कृत रूप अद्भुत सुधा बाँडी–चुडी धर्मले,
हामी पान गरौं, बनौं अमर औ तन्नेरि कर्तव्यले ॥२७॥

आर्यावर्त घुमेर संस्कृत जसै सोझैं पुग्यो जर्मनी,
फैलीयो अनि विश्वमा र उनले रक्षा गरेछन् पनि ।
उब्ज्यो त्यो जुन देशमा, अब उहीं देखिन्छ त्यो शून्यता,
रित्तो मूल थलो धनी अरूहरू, धिक्कार ! यो मूर्खता ॥२८॥

गार्गी, गौतम, याज्ञवल्क्य, जनक, व्यासर्षि वल्मीकज,
सांख्याचार्य र पुण्यमल्ल, विजयी श्री अंशुवर्मा निज ।
नाग, श्री शिव मानदेव, अमर, श्री पृथ्वि नारायण,
दूतै हुन् इतिहास सिद्ध सब यी सम्बन्धका बन्धक ॥२९॥

हाम्रा ती पुरखा–प्रणीत जुन हो सम्बन्धको गौरव,
त्यो हो संस्कृति पूर्ण संस्कृत कुरा हेविश्वका बान्धव।
त्यो नाता खुकुलो छ आज किन हो ? मेरो छ यै प्रार्थना,
व्यर्थै गन्थन पो भयो कि अथवा सांचो छ यो कल्पना ॥३०॥

सारा वेद भए सखेद अनि भो त्यो जीर्ण रामायण,
भत्क्यो भारत, भो पुराण अगुणी, देखिन्न है दर्शन ।
नाङ्गो नास्तिकता घरँघर घुस्यो, खै ? सभ्यता सक्कली,
कुल्यो मानवभित्र दानव हरे ! आयो नराम्रो कलि ।३१।

जे होस् तै पनि, मान्य–आर्य–जनले सर्वात्मना रक्षित,
दैवी वाङ्मय नै छ निर्मल सुधा--धारा सरी संस्कृत ।
तेसीको प्रचुर प्रचार गर्दै रक्षा सबैले गरून् ।
उर्ल्यो धैर्य–समुद्र ढाक्न वसुधा, यस्तो नहोस् औ नहुन् ॥३२॥

फेरी तक्षशिला र विक्रमशिला नालन्दका उत्तम,
विश्वामित्र–वशिष्ठ–बुद्ध–जनक–व्यासाङ्गिरा–गौतम ।
काशी उज्जयिनी र पुष्कर पुरी काश्मीर विद्यारत,
काञ्ची शिञ्जपुरी समेत सब ती छुट्टै बनुन् जाग्रत ॥३३॥

विश्वव्यापक–हिन्दुजाति–ममता, जातीयता, मित्रता-
लाई जोड्न समर्थ संस्कृत–कुरामानै छ है एकता ।
त्यस्तो संस्कृतको अनादर गरी अन्यत्र दौड्नू किन ?
त्यागैले... ...श्रुतिलाई राख स्मृतिमा हे विश्वविद्वज्जन ! ।३४।

सारा धर्म र विश्व–मानव–कुरा औ सभ्यता--संस्कृति,
त्यो विज्ञान–विधान नूतन तथा त्यो ज्ञानको पद्धति ।
यावत् संस्कृतमै छ पूर्ण, तर जो देखिन्छ सम्भिन्नतो,
संस्कारच्युतिले छ त्यो, अव वढीं त्यस्को जरो हो जता ।३५।।

हे शान्तिप्रद--काष्ठमण्डप, तथा हे शान्तिदे--देहली ।
हो दोटै–तिमीहेरुको गहकिलो कर्तव्य यो सक्कली
गर्नू संस्कृतको प्रचार पहिले त्यै मातृभाषा वनी ।
होला ! शान्त गरी विवाद जति छन्, त्यो राष्ट्रभाषा पनि ।२६।।

मैत्रीदूत र भाववन्ध--चतुरो सम्पूर्ण यो विश्वको,
साराको ममता--सुपात्र, न रहयो कैल्यैं कुनै एकको ।
जो लाखौं पदले धनी छ उहि नै हो राष्ट्रभाषोचित,
त्यो हो आदिम--सृष्टिमा प्रथम जो निस्क्यो कुरा संस्कृत ।।३७।।

गङ्गा कैं वहंदो, मिठो अमृत कैं श्रीसूर्य कैं उज्वल,
आमा कैं ममता–क्षमाकर तथा पृथ्वी सरी वत्सल ।
यस्तो संस्कृत रूप कल्पतरुको सेवा सबैले गर,
हे विद्याप्रिय--विश्ववन्धुगण हो ! आओ अगाडी सर ।।३८।।

रक्षोहागमलब्धसंशय--यिनै पञ्चाङ्गले प्राञ्जल,
उच्चो वैदिक शब्द शासन पुग्यो कौटिल्प–अस्ताचल
सारा भो विपरीत गोप्य जति हो, खेदैं बने वेद ती,
वाणी वैदिक खिन्न भो, अब कसो गर्ने ? मिलोस् सम्मति ।।३९।।

छायाकार :–

नरेन्द्रकेशरी उपाध्याय पौड्याल

वैदिक वाङ्मय,
वा
गायत्री मीमांसा

देवीप्रसाद रिमाल

"वैदिक वाङ्मय" भन्नु र "शव्द ब्रह्म" भन्नु एकै कुरा हो । यही नै "शव्द ब्रह्म" हो जसले वाणी– तत्त्वलाई धारा प्रवाहको गति दिएर अभिव्यक्त गरिदिन्छ। मन वुद्धि इन्द्रियादिको प्राकटचमा ओतप्रोत भएर "वैखरी" नामले चतुर्थस्थानमा पुगेर कलमल्लहुनु वाणी तत्त्व हो । यो अति सूक्ष्म अनन्त, अपार गम्भीर दुर्विगाह्य (समुद्रको इयता पाउन नसकिने जस्तै) महान् छ । यसमा "स्मृति" को कथन यसप्रकार छ, "शव्दब्रह्म परं सूक्ष्मं वुद्धिन्द्रिय मनोमयम् । अनन्तपारं गम्भीरं दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ॥" । चारौं भूमिकामा पुगेर प्रकट हुँदामा पनि यसको महिमा बुझ्न साधारण मानिसलाई मुश्किल पर्दछ, अरू पूर्व ३ स्वरूप जान्न त विघ्नै गाहारो हुन्छ । तर "श्रुति" अनुसार "वेति विप्रः" संस्कार प्राप्त तत्त्व ज्ञानीलाई त चारै स्वरूप थाहा हुन्छन्, इत्यलम् ।

अब प्रश्न उठ्तछ 'विप्र' कस्तालाई भन्नू ? "विप्र" तिनै हुन् जसले "गायत्री" द्वारा "ब्रह्म र ब्रह्मको अभेद महिमा" जान्दछन् । अब "यगात्री" के हुन् त? "गायत्री वा इदं सर्वं भूतं, यदिदं किंच (छान्दोग्ये·३।१२।१) गायत्री तिनै हुन् जो चराचरका प्राणस्वरूप हुन् । चराचर वाहेक अरू वस्तु–तत्त्व छन् भन्ने, तिनको पनि प्राण सत्ता गायत्रीनै हुन् । (तद् देवा-

ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासते" तिनै गायत्री प्रकाशपुञ्जहरूका पनि परमाधार, प्राण ज्योतिः हुनाले देवादिले आयुःको सद्‌वृद्धिको लागि उपासना गर्दछन् जसबाट ती महर्षिदेवर्षिहरूले आत्मज्योतिःको दर्शन पाई कृतकृत्य हुन सकुन् । इत्यादि बृहदारण्यकोपनिषद् ४।४।१६ मा स्पष्टै छ ।

फेरि प्रश्न उठ्न सक्नेछ, आत्म दर्शनको चरम प्राप्ति कृतकृत्यता मा मात्र हो कि अरू केही तत्त्वमा पनि आधारित छ ? खोजी पसे पुष्टिलाई अरू प्रकारहरू पनि अनेकानेक छन्; परन्तु ब्रह्म तत्त्व एक मात्र हो । त्यो जान्नलाई अरु सजिला उपाय र महोपदेश पनि वेदले बताएका छन्, जस्तै "एतावानस्यमहिमाऽतोज्यायाँश्च-पूरुषः पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्याऽमृतं दिविअर्थात्–यस्ता अनन्तमहिमाले संयुक्त भएका हुनाले यी नित्यानन्दपरमोत्तम महान् पुरुष कहलाएका हुन् । यिनको एक कल्पित पादमा ब्रह्माण्ड समूह आरोपित भएको; परन्तु अरू तीन पादमा शुद्ध चिज्ज्योतिर्मय अमृतमात्र योगीहरू र उपासकहरूले यही अमृत नै त्यही कल्पित पादमा प्राप्त गर्छन् र ज्ञानीले सर्वत्र अमृतै अमृतमय दृढ ज्ञान प्राप्त गर्दछन् ।

उपर्युक्त सागरर्भित भाव यजुर्वेदमा ब्रह्मको लक्षण सचित जो भएको हो, त्यो सबै "गायत्री" मा पूर्णतया मिलाएर छर्लङ्ग देखाएको हामीले सामवेद अन्तर्गत छान्दोग्योपनिषद्‌मा पाउँदछौ, जस्तै "तावानस्य महिमाः ततोज्यायाँश्च पूरुषः । पादोऽस्य विस्वाभूतानि त्रिपादस्याऽमृतन्दिवि ।।" यहाँ "सर्वा", यजुर्वेदमा "विश्वा" यतिमात्र शाब्दिक फरक, तात्पर्यमा भने एकै तत्व भएको स्पष्ट छ । अतः "ब्रह्म गायत्री" तिनै हुन् "चतुष्पदा" पनि ।

विषय छ "गायत्रीमीमांसा" वा "वैदिक वाङ्मय" । यी दुवै एकै हंसात्माका पखेटा हुन्, एकले अर्काको सहकारी भएर काम गरिरहेको हो । अतः एकै ब्रह्मतत्त्वमा समन्वय हुन आउने देखिएर दुवै विषयको उल्लेख उठान देखि नै भइरहेछ तापनि "मीमांसा–परिचय" पनि संक्षेपबाट दिनु उचित हुनेछ । 'विद्‌धातु' बाट "वेद शब्द" बनेको छ । (विविध प्रकारबाट) जस्तै विद ज्ञाने जान्नु अर्थमा 'वेत्ति', प्राप्ती = पाउनु भन्ने अर्थमा 'विन्दति', सत्तायां = सदासर्वदा दिगोभएर अडिरहनुको अर्थमा 'विन्दति', सत्तायां = सदा सर्वदा दिगो

भएर अडिरहनुको अर्थमा 'दिद्यते' जस्तै आतमा विद्यते, फेरी मीमांसा-यां=विचारद्वारा सन्निर्णयमा पुग्नु अथवा पूर्व मीमांसा (वैदिक कर्म-काण्ड) र उत्तर मीमांसा (ज्ञानकाण्ड) का अर्थमा पनि 'विद्यते' नै हो ।

यही सन्निर्णय (मीमांसा) हुने स्थान नै दिवि शब्दले सूचित गरेको शुद्ध--अन्तःकरण हो 'अमृतंदिवि' यसको उल्टो आसुरीलोक हुन्छ । तसर्थ आफ्नो स्वतः प्राप्त अमृतमय आतमा-लाई भूल्नु 'अज्ञान' हो अथवा 'आत्म-घात' हुने छ भन्ने 'ईशावास्योपनिषद्' मन्त्रभाग तेस्रोले जनाउ दिएको छ "असूर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसा वृताः । तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चातमहनो जनाः ।।" अर्थात् तिनीहरु नै आतमघाती हुन् जसलाई घोर अन्ध-कारले घेरिएको आसुरी लोकमा जानु पर्ने हुन्छ। यो उज्ज्वल लोकलाई छोडेर । किनकि अज्ञानले अन्तःस्क-रणलाई मलिन तुल्याउंछ, परन्तु ज्ञानले छर्लङ्ग तुल्याउँदछ । यति निर्णयसम्म मीमांसाको स्वरूपबाट नै हामी आई पुग्छौ र यसलाई साधन भने पनि हुन्छ । यसैले साध्यतत्त्व–गायत्रीलाई औल्याई, मन्त्र महामन्त्र-हरुको प्रेरणा उपासकलाई प्रदानगर्दछ। गायत्री-शब्दले नै सार तत्त्वको उद्घाटन गरिदिएको छ, जस्तै सुष्ठु सवति (प्रेर यति) "गायन्तं रक्षति', मृदुध्वनिना वा नादध्वनिना वा नादध्वनिना सूचयति', किरणं वा प्राणज्योतिः संतत्रे (त्रायते) 'इत्यादिले नै गायत्री मन्त्रलाई' 'सूर्यगायत्री' 'सौर गायत्री' भनेको हो । यश्चाज्यं पुरुपे सोऽसावादित्ये स एकः" =साध-कको आंखामा रहेको पुरुषाकार र (सूर्यको) विम्बमा देखिने पुरुप एकै हुन् (वाहयोपासना) । "योऽन्तर-क्षिणि पुरुपो दृश्यते, योऽन्तरादित्ये पुरुपो दृश्यते हिरणमयो हिरण्यकेशः-सर्वएव सुवर्णः, स एकः" =साधकको आंखाभित्र रहेको (नानी भित्रको) पुरुपाकार र सूर्यबिम्वभित्र रहेको सबै सुवर्णमय पुरूप पनि एकै (अन्त रङ्गोपासना) । अब साधकले आंखा-द्वारा हेर्न नपर्ने तृतीयभावनाबाट तादात्म्य हुन सक्ने आफ्नै हृदयमा ओत प्रोत भईरहेको चिज्ज्योतिःस्वरूप दर्शनको लागि श्री आदित्येश्वर सबैका आंखा स्वरूप सूर्यको आराधना गर्द-छन् "हिरणमयेन पात्रेण सत्यस्यापि-हितंमुखम् । तत्वं पूपन्नपावृणु सत्यस्य-धर्माय दृष्टये ।" = हे पूपन् ! सबै

जगत्का पोषक तथा रक्षक सूर्यदेव ! तपाईं कै तुरीय शुद्ध सत्य स्वरूपलाई कल्कल् गरी लोभ्याउने सुवर्णको जलफजस्तै आकार भएको पात्र (भांडो) ढाकिराखेको छ अतः त्यस–लाई हटाई दिनुहोस् सत्यधर्ममय पर-मातमतत्व को दर्शन पाउं!" इत्यादि।

यही तुरीय तत्व आफ्नै सक्कली (अकृत्रिम) स्वरूपको दर्शन गर्न गायत्री जपवाट उपासकले पाउंछ। स्मृतिले कन् राम्रो सित देखाएको पनि हामी पाउंदछौं, जाप्यमात्रेण संसिद्धेत् ब्राह्मणो नात्र संशयः। कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥" =गात्री जपले मात्र पनि ब्राह्मणत्व सिद्ध हुन्छ, अरुसाधन अव–लम्बन गरुन् वा न गरुन्। किन भने ब्राह्मण हुन नै ब्रह्म जान्नु आफुमा,अयवा सबै प्राणीमा ब्रह्म स्वरूप देखेर मित्र भाव स्थापना गर्नु, इत्यादि !

सूर्यगायत्रीको यस्तो चमत्कारछ यसैमा सजिलो सित उपासकले जपादि अनुसन्धानबाट =उपासना उपास्य उपासक त्रिपुटी लय गरी एक परमतत्व प्राप्तगर्नु ज्ञानीले पनि जिज्ञासाबाट = ज्ञान ज्ञेय ज्ञाता उपाधिलय गरी आफ्नो परमस्वरूप थाहापाउनु पनि उत्तम पुरुष वन्नु हो "तदन्वेष्टव्यम्, तद् वात्र विजीज्ञासितव्यम्... ...स उत्तम–पुरुष छान्दोग्ये।

वालक को तोतेबोलीबाट अथवा संकेत-वाट कै २।४ दुइ चार वब्द, वाक्य-हरू प्रकट गर्न शुभावसर पाएको मात्र हुँ गायत्री महादेवीको विषयमा, त जति भने पनि महासागर मा पानी का थोपा जस्तै हुनेछन्। तसर्थ अब उ-पहार तिर गई प्रासंगिक विषय लाइ हार्द गङ्गाको २ दुइ थोपा जल चढाई "विश्वात्मदर्शन मासिक पत्रिका प्रार-म्भ गर्ने पवित्र उद्देश्यको लागि बृहदाध्यात्मिक परिषद्का विश्वहित साधक परिवारलाई पनि सहस्रधन्य-वाद समर्पण गर्दछु। जय गायत्रीमात!

अवसंक्षिप्तरूपले उपसंहारः--

जीव कीमुक्ति स्वरूपिणी परम हित कारिणी गायत्री माता स्वतः पाइने हुनु हुन्छ तापनि वालकले अमृत दूध पिउनाको लागि घचघच्याउनु पर्दछ, त्यस्तै हामीले पनि यस नियम श्रद्धा आदि द्वारा हृदयको अशुद्धि पर्दा हटाउनु पर्दछ। हरेक क्षेत्र हरेक मार्गमा मर्यादा तत्परता पुरुषार्थ अवैर भाव आदि साधन चाहिन्छन्। त्यस्तै

विधि गायत्री-मा पनि आवश्यक हुनाले "उपनयन" द्वारा मंत्र ग्रहण हुनुपर्छ। गुरु मुखवाट नै गायत्री मन्त्र-को श्रवण गर्नु पर्ने विधि हुनाले यहाँ लेख्नु ठीक हुने छैन वरु केही तत्संवन्धि वाक्यहरूको सूचन भनेत गर्नु पर्दछ. जस्तै प्रणव मन्त्र (ॐ) तीन अक्षर. तीन व्याहृति, तीन पाद आठ आठ अक्षर तीन विभागमा रही २४ अक्षर वनेका छन् गायत्री मन्त्र, जस्तै "तत्सवितुः... ...प्रचोदयात्"। जस्तै भुवनभास्कर श्री सूर्य स्वतः समुपलव्ध हुनुहुन्छ त्यस्तै गायत्री देवी पनि। छान्दहरूमा पनि २४ अक्षरीलाई गायत्री भन्दछन्। गायत्री शव्दले मात्र पनि परमात्माको सूचन हुन्छ भनी गायत्री साधकहरूको भनाइछ "केचित् साक्षात्कारिण आहुर्गायत्री शब्द मात्रेण साक्षादब्रह्म प्रतिपाद्यते। यसवाक्यमा पनि ठूलो रहस्यछ; किन भने मन्त्र आदि साधन र साध्य परमात्मप्राप्ति) एकै भई तुरीयमन्त्र आठअक्षरी स्वतः भित्र वाटनै ध्यानमा प्राप्त हुन्छ! गु-रु महागुरुको प्रेरणा हार्द ब्रह्मको रूपले हुन्छ महाँ गुरुः साक्षात्परब्रह्म... जस्तो आठ अक्षरी महामन्त्र त्यस्तै शताक्षरी (शय-अक्षरका पनि) मन्त्र छन्। स्थानाऽभावले गर्दा अहिले लाई यति, पछि जो प्रेरणा शुभमस्तु! शिवं भूयात्!

ॐ स्वस्ति ?

श्री ५ वृद्धमहाराजपृथ्वीनारायण-साहदेवस्य दिव्य उपदेशः

[शब्दानुवादः]

स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ।। श्रीकालिका सहायः ।। श्री ३ शिव-गोरक्षनाथः सहायः ।। श्री ५ पृथ्वी-नारायणः सहायः ।। ।। श्री श्री श्री ५ वृद्धमहाराजेन (पञ्चश्रीयुक्तवृद्धमहा-राजाधिराजपृथ्वीनारायणसाहदेवेन :) त्रिपुरं नेपालं हिन्दुपतीनां सेनानां (चतुर्द-ण्डविजयपुररूपनारायणपुरमाकन्दपुर – त्रितुङ्गप्रभृति) राज्यानि च नीत्वापश्चि मपट्टके नवकोठ्ठ आप्तेनगुरु पुरोहितस्थल गृहेषु पाँडेपन्थाज्यालखनालरानामगरवो होराख्यपट्स्थलीयेषु तथा वस्न्यायितस्था पाभाण्ड।गारिकवखेतिविष्टवोगटिरोधका-ढिकारिकार्किखङ्गहालेमगरगुरुङ्गाभिधे यद्वादशगृहस्थेषु) भ्रातृवर्गे भारधारेषु कञ्चुकिनि सुरथसिंहे रानामगरे तथैव सर्वजातीयवृद्धपक्कजनेषूपस्थितेषूपदिष्टा वार्ता:–

वृद्धो म्रियते, भाषा सरतीति भणन्ति । युष्माकं सर्वेषां समीपे (छेके) श्रावयित्वा गते सति मयि यूयं युष्माकं सन्तानेभ्यः श्रावयिष्यथ युष्मत्सन्तानश्चा-स्माकं सन्तानेभ्यः श्रावयिष्यन्ति तथा च ते सर्वे मिलित्वा गोरक्षराज्यमिदं स्तम्भ यित्वा भोक्ष्यन्ति ।।

अथातः।। अस्माकं मातरस्तिस्रः। तिसृभ्यो मातृभ्यो वयं पञ्च पाण्डवा-वतारा अभूम । मम विवाहो माकन्द-पुरेऽभवत् । दोला समर्पिता नासीत् । अतो दोलामपि समानेष्यामो नेपालमपि दृष्ट्वाऽऽगमिष्यामः । इति भणित्वा माकन्दपुरमगच्छाम । तत्र प्राप्य च दिग्बन्धनसेनमेकवस्तुनः करावलि नीत्वाऽभणम्--एकदन्तं हस्तिनं नवलक्षि हीरकहारं च ददासि चेद्दोलामपि नीत्वा यास्यामि । यदि नो ददामिभ णसि तदा

कृष्ट्वा करवालं खड्गयुद्धे नापि नीत्वा यास्यामीति भणित्वा (सहुङ्कारमाह्वानं कृत्वा) हुङ्कारं पातयित्वा नेपालीया राजानश्चिल्लयिष्यन्ति चेत् प्रग्रहिष्यन्तीति भणित्वा समूढशिखिना मया सार्धमूढशिखिनो भानुज्यौतिषार्ज्यालकुलानन्दज्यौतिषढकालप्रभृतयः षट्स्थलद्वादशगृहस्था अन्येपि भारधारा इरावतीतीरेण चन्द्राचले समागत्य प्राप्ताः। प्राप्य च नेपालः को भवतीति भणित्वा मया शोधितास्ते–स भक्त-। ग्रामो भवति, तत् पट्टनं भवति, स काष्ठमण्डपो भवतीति दर्शितवन्तः दृष्ट्वा तु मम मनसि त्रयाणामपि नगराणामेतेषां राजा भवितुं प्राप्नुयां तदा भद्रं भवेदिति सङ्कल्पः पतितः स्थितः। तादृश्यां वेलायां ताभ्यां द्वाभ्यां ज्यौतिषाभ्यां भणितम्–महाराजाः ! भवन्मनसा कांक्षिताऽभिलाषः पूर्णतां प्राप्स्यतीति। तदा च मय्याश्चर्यं लग्नं यन्मया भणितम्–मम हृदयस्य वार्ता कीदृशं कृत्वा ज्ञात्वा तादृशं भणितवन्ताविति। ततस्तावभणताम्–यदैव दृष्टिर्दत्ता भवता नेपाले तस्यामेव वेलायां जुङ्गेषु (श्मश्रुषु) बाहुरपि दत्त इति मनसि नेपालस्य राजा भवितुं कथं प्राप्नुयामिति भणितसदृशं पतितं न्विति भणित्वा भवति विनतिः कृतैवेति। तदा च मया--इदं कार्यं पूर्त्तिं प्राप्स्यतीति ? भणिते, ताभ्यां पुनर्भणितम्–भवता गोब्राह्मणातिथियोगिदेवदेवतानां मान्यता बहुत्वेन रक्षिता वर्त्तते। अस्माकं हस्तेपि सरस्वत्या वरदानं विद्यते। नेपालराजवश्यता भवति भवितैवेति। ततः स्थानकोट्टस्य स्थूलं भञ्ज्याङ्गं कर्त्तयित्वा रात्रिन्दिनं कृत्वा कल्यारिघट्टे त्रिशूलीगण्डकीं तीर्त्वा धादिङ्गमुल्लङ्घ्य मया तौ ज्योतिर्विदौ भणितौ–चम्पावत्या न्परिखांकृत्वा लिङ्लिगकोट्टस्याधारं च कृत्वा रक्षिता गोरक्षराज्यस्य पश्चिमसीमारक्षका मम त्रयो वीराः सन्ति। तेभ्यःसंवादपत्रं लिख्यतां खल्विति। ततस्तेषां नाम किं किं भवतीति भणित्वा शोधितेन मया ताभ्यां भणितम्–रणजिद्वस्न्यायितो मानसिंहो रोक्रको वीरभद्रःपाठकः। इति त्रयोपि वीरा रात्रिन्दिनं कृत्वा महीधीदुर्गमागत्य प्राप्नुवन्तु मामिति भणित्वा लेखयित्वा पत्रं प्रस्थापितम्। तेप्यागत्य प्राप्ताः। तेषां समीपे (छेके) एकान्तवार्त्तामकरवम्। तत्राहमभणम्-दिग्बन्धनसेनाय युद्धस्याह्वानहुङ्कारं दत्वागतोस्मि। नेपालमपि दृष्ट्वाग-

तोऽस्मि । तौ हन्तुकामोऽस्मि । यूयंकि भणथ ? इति भणितास्ते महाराजाः! तौ हन्येतामिति भणित्वा सम्मतिमदुः। ततो मया भणितम्— अहं यथैवान्यस्य छत्रभङ्गं कर्तुं यामि तथैव मम छत्रभङ्गं कर्त्तुमन्य आयायात्तदा कीदृश भविष्यतीति । ततस्तेऽभणन्- महाराजाः! भवतीं हस्तिहाकं (हस्तिनं हाउ ! भणित्वा त्रासयितुकाममिव) इदं द्वाविंशतिचतुर्विंशतिराजकं यद्यायायात्तदा चम्पायां रक्तनदीं वाहयिष्यामः । इत्यादिमन्त्रणां कृत्वैकान्तत उत्थाय गोरक्षाराजधानीं गत्वा प्राप्तेष्वस्मासु मातुलजीवोपि (पालपाया युवराज उद्योतसेनः) नीलकण्ठह्रद- पशुपतिदर्शनाय देवघट्टस्य वाटं कृत्वा यातोऽभवत् । नीलकण्ठपशुपतिदर्शने भूते पश्चात् श्रीगोरक्षनाथस्य दर्शनार्थं गोरक्षायामागतः। श्रीगोरक्षनाथदर्शने च भूते सति पश्चान्मया सह समागमोऽभूत् । मयाऽभणितम्, मामजीव ! माकन्दपुरमपि प्राप्यायां नेपालमपि दृष्ट्वाऽऽयां हन्तुं मनश्शोभामपि रक्षित्वायाम् । कतिकारणैर्मम कार्यं सिद्धं भवेत् ? उपदिशतु भवानिति । ततो मामजीव उपादिशत्—महचमपि पञ्चरात्रे दृष्टान्तो भूतः । अस्माभिर्दर्शने पञ्चपाण्डवानामवतारभूतवत् प्रतीयते । कुरुक्षेत्रस्य मेलां विना नेपालो न स्फुटिष्यति । लम्वयुगो नाम गरुडो भवति । गोरक्षा नाम नागो भवति। नेपालो नाम भेको भवति। अग्रे गरुडस्याक्षिणी छलनीये ।तदा सर्प्पो भेकं भोक्तुं प्राप्स्यति । इति निशम्य मयोक्तम्— मम सार्थाश्चतुर्जातिकाःसैनिकाःसन्ति । एतन्मध्ये कस्य वाहिन्या चण्डं कार्यं सिद्धं भावीति भणित्वा शोधिते कस्य कस्य जातस्य सैनिकाः सन्तीति भणित्वा सोऽशोधयत् । तदा च विप्र- खशमगरठक्कुरिणःसन्ति । किन्त्वेतन्मध्ये कस्य जातस्य सेनानीत्वे कृते चण्डवेगेन कार्यसिद्धिःस्यादिति भणित्वा मया पुनः शोधिते च मातुलजीवोऽभणत्—ब्राह्मणवाहनं नाम बलीवर्दो भवति । पातकं लगति । ठक्कुरीवाहनं ननु सिंहो भवति। पश्चाद् घातको जायते । मगरवाहनं किल टङ्कणघोटो भवति । मन्दं मन्दं गच्छति । खशवाहिनी खलु ताजतुरुष्काश्ववद् बलवद्वेगा भवति । खसवाहिन्या चण्डं भावीति प्रतिभाति । इत्यादि भणित्वाऽपरभूरिकार्याण्युपदिश्य यातो भवत् । तानेवोपदेशान् नीत्वा लम्ब (जुङ्ग) युगीयेन राज्ञा रिपुमर्दनसाहेन

सह समागमार्थमगमम् । गोरक्षराज्य-लम्वयुगराज्ययोः सीमनि चम्पावट्टे तेन साकं सङ्घ (भेट) नमभूत् । तत्र परराष्ट्रस्वराष्ट्रनीतौ वार्त्तासु जातासु गृहसन्धिविषये येन पणेन सन्धि-बन्धं विधास्यामीति मूलवार्ता मम हृदये स्थिताऽभवत् । सा हि गूढवार्ता कालुपाँडेद्वारा जाता । बलीय सन्धिरपि स्थितः । मयि लग्नमाश्चर्यम् । अयं मान्तु रञ्जितवान् । परन्तु यस्मात् प्रजा रञ्जिताः सुखं निवसन्ति । तस्मा एव कार्यिपदं देयमिति शास्त्रेष्वपि कथितमस्ति । जनतासु कालुपाँडेविषये को भावोऽस्ति ? बुद्ध्वा पश्याम इति भणित्वा बुद्ध्वा च दर्शने कांक्षिण्याः प्रकृतेः सकाशादपि कालुपाण्डेयकृते कार्यिभारं यदि दास्यति भवांस्त-दास्मासु प्रकृतिषु छाया स्थास्यतीति सम्मतिः प्राप्ता । अथ द्वाविंशति-चतुर्विंशतिराजकं किं भणतीति बोधने तदपि कालुपाँडेकांक्ष्येवा-भूदिति कालुपाँण्डेकृते कार्यिभारे सम-र्पिते परराष्ट्रनीतिगृहनीत्योः सन्तुलनं बलिष्ठत्वं च रक्षिष्यत्येवेति सम्मति मदात् । मम मनसि तु विराजवलेति-कृते कार्यिपदं दातुमभिलाषःस्थितो निश्चयश्चाभवत् । परन्तु कालुपाँडेरेव बुद्धिरधिकातिष्ठत् । अतः कालुपाँडे-कृते कार्यिपदमभवत् ।अथ पाँडेवस्न्यायितयोर्युगं बध्नामि, तव पुत्रीं शिवरामसिंहवस्न्यायितस्य पुत्राय केहरसिंहवस्न्यायिताय देहीति भणित्वा मार्ग-यित्वा विवाहमपि कृत्वाऽदाम् । इत्थं पाँडेवस्न्यायितयोर्युगलं सम्बध्य पाँडेफलकं वस्न्यायितकरवालं कृत्वा नेपाल आक्रमणं कृतमभूत् ।।

अथातः ।।रणजिद्वस्न्यायितं मान-सिंहरोधकं वीरभद्रपाठकं च तांस्त्रीन् वीरान् गोटानविराजितलिङ्लिगको-ट्टस्याधारे रक्षित्वाऽहमपि सल्यानको-ट्टस्य महिषमर्द्दिनी दुर्गा भवानी देवी साक्षाद् वर्त्तत इति भणन्ति शुभमुहूर्त्ते गच्छामीति भणित्वा विसर्जनं कार-यित्वा सुबेलायामगमम् । गत्वा च वारीमध्ये स्थलपूः पातिता । शल्यानीय-स्थलगृहवराहामराश्च मया शोधिताः– यन्मातुर्दर्शनं कर्त्तुं भवति किम् ? इति भणितास्ते प्रत्यभणन्–अभ्यन्तरे दर्शनं पूजकपरिचारकमात्रैः क्रियते । अतः परं य आदेशः । इति श्रुत्वा पुनर्मया भणितम्–ढौकायान्तु भवति किमिति ? तदा तैरुक्तम्–द्वारे तु भवति । इति ततः प्रतिदिनं सन्ध्यायां विभाते च ढौकासम्मितं यात्वा श्रीदुर्गाया भवान्याः पाठं पूजां जपं दर्शनं च कुर्वाणस्तपश्चरितुं प्रवृत्तो

भवम्। एवं कतिपय समयापगम एकदिनस्य रात्रौ स्वप्नोऽभवत्। स्वप्ने च द्वयोर्हस्तयोर्द्वौ खड्गौ नीतवती सप्ता ष्टवार्षिकी कन्या कौसुम्भस्य प्रच्छादन-स्यावगुण्टनं पार्ता र । ममच्छेकमा-यात्। त्वं कस्य पुत्री भवसीति भणित्वा मया शोधिता च साकन्या प्रत्यभणत– श्रीदुर्गाभवानी– पूजकस्य रानामगरस्य पुत्री भवामीति भणित्वा तौ द्वावपि खड्गौ मम हस्ते दत्वाऽऽ दर्शप्रमाणकं माणिक्यं ज्वालामालिकं-कुक्षेरञ्चलान्निष्कास्य मे मुखसम्मित-मानीयेदमपि निगिलतेति भणित्वा च युष्माकं मनःकांक्षितं पूरयित्वा दत्तक-मस्ति। अहमपि किमपि मार्गयामी स्थापयित्वा यात । इति भणित्या तोहम्:

यावद् द्वे पादतले गच्छति तावदहमपि विबुद्धो भानुज्यौतिषं कुलानन्दज्यौतिषं पूजकरानामगरं चाहूयाशोधयम्। ज्यौतिषाभ्यामपि पूजाहारिणापि भणित सा माता श्रीदुर्गा भवानी भवति। भवता दुर्गादर्शनं प्राप्तमभवदिति। अमुष्यामेव वेलायां धूपदीपध्वजनैवेद्या-दि नित्यपूजायै सप्त रङ्गान् सप्तैव वस्तान् स्थापयित्व वार्लङ्ध्यवट्टकस्यातरा घट्टच्छेकस्य स्तारं च मात्रे महिषमर्दिन्यै सङ्कल्पं कृत्वादत्त्वा चामुष्यामेव घट्यां प्रयाणं कृत्वा रात्रि कृत्वा निर्विराम मागत्य शाल्मलीचत्वरे वेदिकायां स्थलपुरं हारयित्वा वासमकरवम्। लक्षं नवकोट्टस्य व्यपदेशन्तु खिन्नचेतस्थलवस्य कुल्यां कर्त्तयित्वा क्षेत्रविरामणस्य कृत्वा स्थितोभवम्। वेत्रावतीत्रिशूलीत्रिवेणी निकटे स्थायिन्द्राणीस्था ने च द्रोण्या तीर्वा जपपाठादिकृते यान् स्थितः! ध्यानं च शल्यानवकोट्ट स्य देव्या इन्द्रा ण्या भैरव्याश्च कुर्वन्नभूवम्। महा-मण्डलं नाम नवकोट्टस्य सपत्नी समस्ति। महामण्डले जयन्तरानाग्यामिम गः स्थितः। त्वसस्मभद्रस्य यास्यसि महामण्डलं जहीहि। ममच्छेकमायाहि इति भणित्वा प्रास्थापयम्/ अहमस्मि तु भवदीय एव/ किन्तु जयप्रकाश– मल्लस्य लवणं खादित्वा स्थितोस्मि, तमेव हास्ति वानस्मि गृत्वा मारयिष्यामी ति भणित्वा हुङ्कारं पातयित्वा प्रतिप्रा-स्थापयत्। एकदा दिने राजसभायां वसति मयि तन्द्रा लग्ना। तन्द्रायां तु दृष्टमेव त्विन्द्राण्याः स्थाने स्थितोहमश्रौषम्–अद्यप्रभृति सतये दिने महान्मुहूर्तो वर्त्तते। तस्यैव दिनस्य विजयवेलया नवकोट्टं साध्यं भविष्य तीति भणितं (नभोभाषितम्) श्रुत्वा च पात्रं पश्यत ज्यौतिषा इत्यभणम्

ज्योतिर्विदश्च पञ्चाङ्गं विलोक्या अद्यादिसप्तमदिने विभाति शनैश्चर वारे महान् मुहूर्त्तो विद्यते इति भणित्वा विनतिमकुर्वन् अमुस्मिन्नेव मुहूर्त्ते महामण्डलमारूढा वयम् करखालश्च पतित (खड्गयुद्धं जात्म अस्माकं लवणकस्य शेषेण नमयिता पन्थः द्वादशवार्षिकेणैव मे भ्रात्रा दलमर्द्दनसाहेन ज्येष्ठः करवालो रानामगरस्य स्थापल आहितः। नवकोट्टं साधयित्वा वर्धापनं कृत्वा ककनिशिवपुरिस्थाने गुल्मस्थित्या सेनानीकंनिर्माययित्वावस्थिताः । मां परशुरामस्थापा नेपालं हन्तुमायाहीति भणित्वाहस्तं दत्त्वाऽ तिष्ठत् आत्मनो भ्रातरं लक्षविंशीं पूरयितुं द्वाविंशतिं चतुर्विंशतिं चोत्थाप्य पश्चाद्धन्तव्यापिति भणित्वा प्रास्थापयत् । स समाचारश्च मया प्राप्तः । कुत्र प्राप्तोस्तीति शोधिते च काशकीपुष्करावतीहट्टिकायांस्कन्धावारं निवेश्य वसतीति भणितं श्रुतम् । श्रुत्वा च सभायां मन्त्रणाकृता–तं निपात्यागन्तुं कः शक्नोतीति विमर्शे केनापि निर्देष्टुं न शक्ते मया भणितम् – कग्गलगुरुङ्गः शक्त इति भणित्वाहूयात्र्याप्य मम कट्याः पट्टकोशयुक्तं समेखलं कौक्षेयकं दत्त्वा प्रस्थापितो गत्वा प्राप्य गायनस्य वेषं कृत्वा हस्ते वडिशस्य टङ्कं नीत्वा कक्षे सारङ्गीं चम्पयित्वा (गृहीत्वा) द्विचतुरधरणानां शरभमत्स्यं नीत्वाऽमुष्य सैनिकानां भक्तखादनावसरे तं सेनान्यं (निपात्य वासयित्वा.) वण्ठयित्वा। समायातः इत्थं पार्ष्णिशुद्धिं कृत्वा नेपालं खोलयित्वा पूर्वपश्चिमजनताहस्ते कृत्वा नेपालं नीत्वा स्थितोहम्

अथातः ॥ इदं गोरक्षराज्यं द्वयोर्द्रुङ्ग्योस्तरुलतुल्यं वर्त्तते । चीनपतिना सह गाढमैत्री रक्षणीया । दक्षिणसमुद्र--पतिना साकमपि मैत्री तु रक्षणीया । परन्तु स्यो महाचतुरोस्ति । हिन्दुस्थानं दमयित्वाधितिष्ठति । समतले पतितोस्ति । हिन्दुस्थाने सङ्ग कठिन पतिष्यतीति कीलकं गवेषयितुमागमिष्यति । सन्धिसर्पणं दृष्ट्वा गाढतुल्यायितानि शैलदुर्गाणि रक्षणीयानि । वाटे वाटे भाजका हारिता रक्षणीयाः । एकदा दिने त्यद् बलमयास्यति । आक्रान्तकटकं न कार्यम्, आकृष्टकटकं कार्यम् । आकृष्य कटके कृते चूडाघाटायां भृशं कर्त्तयिष्यते। पञ्चसप्तपुरुषावविप्रयोज्य शस्त्रास्त्रादि भाण्डमपि मिलिष्यति श्रीगङ्गाया। सन्धिरपि लगिष्यत्येव युद्धे पूर्णे न

भूते मुखमाधुरीमनेककलच्छलानि कृत्वापि नेपालमण्डलस्येदं पीठं दुर्गभूतं प्राप्य चतुरोपि पातशाहानवकाले लगयिष्यत्येव। ईश्वरेण रचितं कीलकंवर्त्तते शोधने पातनीयं नास्ति [उत्तरस्याम्] शिवपुर्याम् १ (दक्षिणस्याम्) फुल्ल चतुष्के २ (पश्चिमायाम्) चन्द्रगिरौ ३ (पूर्वस्याम्) महादेवपुष्करिण्याम् ४ पालङ्गे ५ श्चाप्चायाम् ६ काहुले ७ एतेष्वपि कीलकानि (शैलदुर्गाणि) पक्वानि बन्धनीयानि। दुर्गे दुर्गे स्नोभा लम्वच्छटीः कृत्य रक्षितव्या यावन्ति सन्ति भञ्ज्याङ्गानि प्रतिभञ्ज्याङ्गमेकैकं। स्फलामढौकां निमस्र्या प्रतिढौकमेकैकां तोपं लम्वच्छाटं कृत्वा रक्षित्वा पञ्च पञ्च भटाः स्थापनीयाः। एवं भूते पश्चाद् गुप्तचरा विरुद्धप्रचारका भग्नाभञ्जका नाशका नष्टाश्छिद्रान्वेषिणोऽवसरवादिनः स्थितिलङ्घिनो धर्मलुम्पका घातकाश्चेत्येतादृशानामपि किमपि न चलिष्यति। चतुर्णामित्र पातशाहानां वलं चटित्वागच्छेदपि कस्यापि किमपि न चलिष्यति॥

अथातः॥ राज्ञा रामसाहिना वद्धा स्थितिरपि समीक्ष्य शक्ता। राज्ञा स्थितिराजमल्लेन वद्धा स्थितिरपि निरीक्ष्य शक्ता। राज्ञा महेन्द्रमल्लेन वद्धा स्थितिरपि परीक्ष्य शक्ता। ईश्वरेण दत्तेऽवकाशेऽहमप्येतादृशानां बन्धानां द्वादशसाहस्रमूलगोरक्षराज्यस्य स्थितिं वद्ध्वा यास्यामीत्यभिलाषः स्थितः। पूर्वपश्चिमतो विदेशगामिमार्गं रोधयित्वा राजधानीमार्गं चालयित्वा दास्यामि। आत्मन आत्मनो जातत्रिशेषस्य कर्म कर्त्तव्यमिति भणित्वा विधानं कृत्वा यास्यामि। त्रिपुरमिदं नेपालमण्डलं किञ्च शी.शिला ते। अत्र कूटकपटच्छलवहुलं षड्यन्त्रमात्रमधिकमस्ति। आडंवरः स्थूलो वर्त्तते। अन्तःसारो नास्ति। कूपस्य पानीयखादकच्छेके वुद्धिरपि न भवति, शूर वीरतापि न भवति। खेलखलपड्यन्त्रमात्रं वर्तते। मदीयमनश्शोभा तु शक्रह्लदचतुष्कदण्डे दहचोकनाम्नि दुर्गं निर्माय चतुर्दिशासु पट्स्थलद्वादशगृहगुरुपुरोहितभ्रातृभारधारसभ्यामरगृहाणि निर्माय पृथगेव राजभवनं च निर्माय तैः सह निवत्स्यामि। शैलदुर्गादस्मात्त्रिपुरं नेपालं प्रति कदाचिन्मात्रं सुखयात्रां करिष्यामीत्यभिलाषः स्थितः॥

अथातः॥ मध्यदेशकस्य महाजनेभ्यो दक्षिणसीमानमुल्लङ्घ्य स्पर्शनाथदुर्गादूर्ध्वमागन्तुं मार्गो न देयः। यतो

हि यदिविदेशीयव्यापारिणोऽस्माकं देशेप्र विशेयुस्तदा सर्वा जनता: कङ्कालशेषा: कृत्वात्यजन्ति ।अस्माभि: स्वदेशीय–च्याङ्कपङ्कादिसाधारणकर्पटधारणं कृत्वा त्रिपुरं नेपालमण्डलं नवलक्ष: किरात प्रदेशो हिन्दूपतिराज्यञ्च समुपार्जिता: स्थिता: विदेशीयवस्त्रपरिधानं निषेध-नीयम् । आत्मनो देशस्य कर्पटवय-नविज्ञा आदर्शं दर्शयित्वा साधनीयास्त था वस्त्रवयने नियोजनिया:। एतादृशे भूते नक्ष धनं विदेशे न याति । आ-मत्नोदेशस्य वन्यं वस्तु जटीविटपिपत्रादि विदेशे नीत्वा नक्षत्रं धनं कर्षणीयम् नक्षत्रं कृष्ट्वा रक्षणीयम् ।विदेगमनं [न दत्वा] धनधान्यादीनां स्वदेश एव रोधनात् प्रजा मोट्टायिता भवेयुस्तदा स्वराष्ट्रं बलिष्ठं तिष्ठति राज्ञो भाण्डा गाराणि ननु राजप्रकृतय (जनता) भव-न्ति राष्ट्रें पणबन्धोपि कस्मैचिन्नैव देय: । राष्ट्रिया: करशाला: शुल्कशाला रक्षणीया:। प्रतिवर्षगणितं कार्यम् सैनिकभारधारराजबन्धुप्रभृतिसमस्तकर्म चारिणो धनाढ्या न कार्या: अधिकधनो पार्जनप्रसरो न देय: मनुष्यं दृष्ट्वा स-म्मानमात्रं रक्षणीयम्। किन्नु? भणि ष्यथ !अधिक धना:निका: खड्ग

युद्धे प्रविश्य गन्तुं मारयितुं न शक्नु वन्ति रिपूणां चमत्कारो भवति । सैनिकभ्रातृभारधारा यदि सौख्यलुब्धा न भविष्यन्ति तदा चतुर्दिक्षु मम कर-वालोऽवश्यं वजिष्यति । यदि सौख्ये प्रवेक्ष्यन्ति (तदाकिंस्यात् ?) । मम स्वल्प (सानु) दु:खेनार्जितं राज्यं नास्ति सर्वेषां जातानां फुल्लवाटी वर्त्तते । सर्वेभ्यश्चेतना भवेत् । अस्या राष्ट्र-रूपपुष्पवाटिकाया: पुष्परूपलघुवृद्ध चतुर्जातषट्त्रिंशद्वर्णै रात्मन: कुल धर्मा न त्याज्या: हिमालोयं पवित्रमूल स्थलमस्माकमार्याणाम् भर्तृ पिण्डोद्धार: कर्तव्य: । राजलवणस्य शोध: कार्य: । राजभाण्डागारिककालिदास खड्गहमगरस्य सन्तानाद् राजभाण्डागा रिकपदं नच्छेदनीयम्। दक्षिणराजदू–तपदं प्रधानसेनापतिमहारथिगोरक्षवीर शिवरामसिंहवस्न्यायितस्य सन्तानान्ना च्छेघव्यम् । चीनसन्धिकार्य नीतिनि पुणसान्धिविग्रहिकज्येष्ठकार्यिकालुपाँडे सन्तानान्नाच्छेद्यम् पाँडे वस्न्यायितपन्न्थभ्रातृमगरेभ्यो महामात्यप्रधानसेनाप तिप्रमुखकार्यभारप्रदाने पर्यायेण भोक्तुं देयम् । इमे मे लवणगुणै: शुद्धा: सेवका: सन्ति । एतेषां जीवयापकाप राधे कृतेके भूतेष्या त्मना: न मारणीया

सेनाध्यक्षपदं दत्वा युद्धे योजनीयाः । वैरिणो जित्वा जीवं गोपयित्वायाय। स्तांतदावर्धनीयाभवेयुः । मृत्वा गता श्चेदात्मना रणापेक्ष यां:रणे वैरिणा मारणं वरम् भवति । ननु राज्ञा सेवको गृहे न मारणीयः । ननु राज्ञा महान् न्यायोद्रष्टव्यः । अन्यायो राष्ट्रं भवितुं नदेथः न्यायविकारकर्त्तारः खलू-त्कोचदातार उत्कोचभोक्तारश्च नव न्ति । एतेष मुभयेषां न्यायविनाश-कानामन्यायिनां धनजीवरूपसर्वस्वहरणे पि पापं नास्ति । ईमे राज्ञः (प्रजाना ञ्च) महाशत्रवो भवन्ति ॥

अथातः ॥ मूलं वस्तु रोजे ऽपे क्षिता सेना । सैनिकानां गृहक्षेत्राणि मेलयित्वा देयानि । मलजला दिकुर्वन्ति । नलफलादि सकलं भागद्व यमभ्यन्मरे समाहत्तु प्राप्नुवन्ति । सैनिक परिवारकस्य निश्चिन्तता भवति राज-धान्यां वा जनपदे रणाङ्गणे वापि गतानां सैनिकानां वक्षःस्थलं वालित्वं तिष्टति । पञ्चनीकरणेपि शतनालुका वाहिन्यो घटनीयाः। शतनालीकवाहिनीपराय श्चतुर्षु पञ्चसु वा युद्धेषु यशः प्रा-प्यायाता एतादृशा आत्मानैव राज्ञा परीक्ष्य नियो ज्याः । वाहिनीपतिभि भिरपि सप्त गणभाः प्रक टचो द्विचतु-रेषु सग्रामेषु प्रविष्टा एतादृशः सप्त प्रकटिका नियो क्तव्याः। सप्तभिः प्रकटीभिरप्यात् ग्यारमना सह मंत मारयितुं शक्तः क्तान् समीक्ष्य षोडश गुल्माधिपा नियोजनीयाः। षोड- शभिगू लिमभिरप्यातमना साकं भर्तारो मारयितारश्च निरीक्ष्य सैनिका वीराः संयोजनीयाः । इत्थं स्वस्वपट्टिकां भर-णीयाः । पट्टयां पटचां भटा अपि खशा मगरागुर्ज्झाप् ठक्कुरिण एता हि तस्त्रो जातयो मात्रं मेलयित्वा प्रयो क्तव्याः । तथा सति कटकं कठोरं भवति करवालपाते सारो भवति । शस्त्रा-स्त्रधारिण्योऽप्येताहिचतस्त्रो जातयो मा-त्रं सन्ति । खड्गपातः कठोरो भवति इत्थं कृते वैरिगस्तु का वार्त्ता ? इन्द्र स्यासनमपि कम्प्यते । सहस्राणि धनु-र्धराः सहस्राणि भुशुण्डीधारिणः सह-स्राणि खड्गपाणयः सहस्राणि त्तोभ-वन्तो भवन्ति भटास्तदेन्द्रस्यापि सिहासनं चाल्यते । युद्धे पि हन्ता सहयोगी च द्वावपि समानौ भवतः जीविकादानेऽनु जीविकादाने च द्वाभ्यां तुल्यं देयम् । मृतेतु तस्य पुत्रः खड्गेन हन्ता यावन्न भवति तावन्मृतवृत्तिर्दातव्या । खड्गेन हन्तरि भूते जीविकायामुत् कालनीयः राज्ञा विवेके रक्षिते सर्वेषां देशानां सैनिका अप्याशां रक्षन्त आगच्छन्ति

एतादृशे भूते करवाल धारका सैनिका हस्ते लगन्ति । राज्ञः सारो भणितः सैनिका जनता च सन्ति । राजा चतुरश्चेत् सैनिकान् प्रकृतीश्च हस्त-योभयोरपि कृत्वा रक्षेत् । तथा कृते परचक्राक्रमणं गृहकलहश्च भवितुं न प्राप्नुतः । सैनिकाः किल तीक्ष्णा रक्षणीयाः । तीक्षणा रक्षिता सैनिका कस्यापि पक्षे न प्रविसन्ति । इत्थमात्मा नः कार्यं सिद्धं प्रभवति गुह्यका महा-राजिकाखःनजाता (अष्टौ ठीकाः) भ्रातरो भारधाराः खशा मिरा अमराः स्थलगृहाः पुराणा मौलाः सम्यक् परीक्ष्य राजधान्यां दुर्गेपु जनपदेषु रक्षितव्याः। स्वराज्यसीम्नोः पूर्वस्याः पश्चिमायास्त-थोत्तरस्या दक्षिणस्याश्च वाहीका नाम खशब्राह्मणादीनां केषामपि राजकुलप्रवेशो न देशः । किन्तु भणिष्यथ ? वाहीका मानुभरानावने विस्थिति कारयन्ति । राजःदेशो बलियान् स्ववशे रक्षणीयः । मया त्रयाणां स्तोमानां वराहा अमरा इन्द्रवज्रतुल्यायिता रक्षिताः स्थिताः । राष्ट्रध्वजा रणभेर्योऽपि दत्ता रक्षिताः स्थिताः । द्वादशविंशिकानांग्रन्थयो वध्वा दत्ताः स्थिताः । शल्यानस्य लिङ्लिगस्य धादिङ्गस्य च समरमुखेपु यत्र यत्र कार्यं कुर्वन्तिस्म विजयं कुर्वन्तिस्म । यत इदमैश्वर्यं कृतमभ-वत् । आत्मनोगृहस्य पुराणान् सेवकान् परीक्ष्य राज्ञा सार्धं सर्वदा रक्षित्वा दृढां स्थितिं वध्वा गृहविभागो बली-यान् रक्षणीयः । एतादृशे भूते राज-सभा वलीयसी रहयति (तिष्ठति)। राज्ञश्चातुर्यां भूतायां सैनिका जनता च हस्ते कृत्वा रक्षणीयाः । कस्यापि पक्षे पृष्ठे गुडे च लगितुं न देयः ।। लवणपक्षे लगनीयाः ।।

अथातः ।। टङ्कशालापि शुद्धा चालनीया । न्यायाधिकरणेष्वपि ठक्कुरी परीक्ष्य मगरः परीक्ष्य द्रष्टां रक्ष्यविचारी स्थापनिय । प्रत्यधिक-रणमेकैकं पण्डितं परीक्ष्य रक्षित्वा नीतिशास्त्रानुसारं न्यायविभागश्चा-लनीयः । न्यायाधिकरणपणा राजद्वारा-भ्यन्तरे नाहरणीयाः । दीना दुःखिनो-ऽतिथयो योगिनः सन्न्यासिनो ब्राह्मणा एतेभ्य एव दक्षिणाभोजने चालयित्वा देयाः । उद्रिक्ता पणा दक्षिणां चाल-यित्वा धौतोत्तरीयाङ्गप्रोक्षणानि चाल-यित्वा दातव्याः एतादृशे भूते त्वसत्यस्य दोषो न लगति । खनीभूत-स्थाने ग्रामो भवेदपि ग्राममन्यस्थाने मारयित्वापि खनिश्चालनीया । क्षेत्र-

योग्यस्थले गृहं भवेदपि गृहमन्यत्र स्थले सारयित्वा कुल्यां कर्त्तयित्वा क्षेत्रं निर्माय कृषिः कार्या ।।

अथातः ।। कस्याञ्चन वेलायां हस्तदाने प्रविष्टाः । मामाहूतवन्तः । पार्ष्णिग्राहो पद्रवाः कृताः महादुःखं कृत्वा पृष्ठशुद्धि कृत्वा नेपालमभ्यषेणयम् । जयप्रकाशमल्लस्य स्वार्थसाधनार्थं दक्षिणान्नग्ना आकारिताः । तान्नेपालाभ्यन्तरे प्रवेष्टं न दत्त्वा सप्त–ग्रामाभ्यन्तरे हि भूमि सादकरवम् । कशिम अलि खानो नवावो माकन्दपुरे चटितः । पड्विंशिकाभिः खड्गपाणिभिः सैनिकैः कर्त्तयित्वा विकृष्य सीमानं कर्त्तयित्वायाम् । त्रिचतुराणि सहस्राणि सेना नीत्वा सिन्धुलीगाढदुर्गे हार्डी फिरङ्गी चटितः । तत्रापि कर्त्तयित्वा प्रस्तरकालाख्यनालीकानि जित्वाऽऽनयम् । लक्ष्मणनगरात् त्रयो ड्गमुला मम. परिचर्यार्थं नवकोट्टे शरणार्थिनो भूत्वा समायाताः स्थिताः । एतासां भुशुण्डिकानां तोलकला तैरेव मुद्गलैर्ज्ञाता स्थिता । शेषजरवरो ममत्वकृद् मेपार्सिह इति त्रयोपि जनाः सेनायाः साधने नियुक्ताः । इत्थमपि सैनिकाः साधिताः नेपालस्य पुस्तते दृष्टे तुरुष्कायण मगरातो मुद्गलया च भाविनो दृष्टाः । तेषुतुरुष्कायेणमग्रे भूत्वागतन् । मगरातस्य राजाहमेभवामि । मुद्गलायनस्य दोपस्यमेण (मार्ज) टनार्थमर्धंस्तोमं त्रोटयित्वा पृथक् पृतना घटिताः सन्ति । आद्ये खड्गा अर्धे प्रस्तरकालाः कृताः सन्ति शतनालीकवाहिन्या भटाः (छुरिताः) स्वच्छच्छटा भवन्ति । ईदृशे भूते शतनालीक– वाहिनी सहस्रं यूनः प्राप्नोति । दुर्गं दुर्गं प्रत्येकैकां वाहिनीं रक्षित्वा -गोर्खा- थुम- तप्पादिसंज्ञिताह भूभागा वण्डयित्वा देयाः । शिष्टं बद्ध्वा भृत्वा रक्षितव्यम् ।।

अथातः ।। मम मनस्येकस्या वार्त्तायाः सन्देहो लग्नो वर्त्तते । का वार्त्तेति भण्यते– मुग्दलायां निकटे विद्यते । तत्र नटा विटाः पात्रिका (वारवनिता) विद्यन्ते ।चित्राकारभरितेषु कोष्ठेषु मृदङ्गसप्त तन्त्रीरागतानेषु विस्मरिष्यन्ति । रागतानेषु वृद्धः स्थूलो मोहो भवति । धनमपि खोलायते । देशस्य भेदमपि त एव नीत्वा यान्तीति रिपुराक्रामति रागस्याभ्यासोपि केनापि न कर्त्तव्यः

तेभ्यो जातेभ्यः पर्वतारोहणस्वदेशप्रवेशमार्गोऽपिकेनापि न खोलनीयमा। अथव होलिकाकृत एकं द्वौ वाऽऽत्रार्य चण्डमेव विवासनीवाः। तपा सति देशस्य भेदमापि न प्राप्नोवन्ति। आत्मानो मनोविनोदार्थं तु शास्त्रानुसारि त्रिपुरस्य नेपालस्य नेवाराणां नाटकं कृष्ट्वा द्रष्टुमपि भवति। एतेषु तु दत्तमप्यात्मन एव देशे तिष्ठति। ईदृशे भूत आत्मनो देशोऽगम्यो भवति (सर्वथा सर्वदा स्वस्थः समृद्धस्तिष्ठतीति)॥ ॥

इत्थं सर्वानपि निजजनान् दक्षगोरक्षराजः
पृथ्वीनारायणनरवररतान् वहादूरमुख्यान् ॥
सम्वोध्याविव्यथितहृदयोऽप्येष दिव्योपदेशै-
र्देशे शेषोदयकृतिकृते योजयित्वा जगाम ॥१॥

शाकेऽङ्गाङ्कक्षितिपतिमिते माघसंक्रन्तिकल्ये
सूर्योत्थाने व्यथितजनते पौषशुक्ले दशम्याम् ॥
दोर्वाणाब्दः पुनरुपदिशन्जालपापीठनिष्ठः
शूलोत्थाया रविकरभुवः सङ्गमे देवघट्टे ॥२॥

तस्योद्देश्यं दिशि दिशि दिशन् वीरगोरक्षसैन्यं
तिष्ठाकाङ्डासुरसरिदुदीचीदिगर्च्चावधि द्राक् ॥
राष्ट्रं कष्ट्राज्जनगणयुतं वीरवाहादुरोत्थं
व्यायम्य प्रापयदनुभवैः पालितं कालचक्रात् ॥३॥

पृथ्वीनारायणनृपवचो विस्मरद्भिश्च कैश्चित्
पश्चादुच्चावचमपि कृतं कालिकामेचिसीमा ॥
बन्धादुद्यत्कलह–कलितात् कौशिकीगण्डकीना–
मुद्धर्तव्यं जनभटनृपैरद्य राष्ट्रं विकासैः ॥४॥

इत्याकूतं हृदयनिहितं संस्कृतज्ञे कृतज्ञे
विद्वद्वृन्दे भवतु सफलं लोक आलोकमेतु ।।
मौलैर्भावैर्विदिशति नरदेव्यौषधागारूरमात्
कारागारान् नरहरियतिस्तस्य शब्दानुवादम् ।।५।।

शाके बाहुद्विपकरिविधौ फाल्गुने शैवतिथ्यां
प्रारम्भोभूल्लिखतिच शनैः पूर्णता पूर्णिमायाम् ।।
रोगैर्विघ्नैः प्रतिहतगतेः पक्षतोऽस्यान्यकार्यैः
सार्द्धं श्रद्धाञ्जलिमिममये बान्धवा धारयन्त्वम् ।।६।।

पृथ्वीवंशे दशमपुरुषे शासति क्ष्मामतन्द्रे
नीतिज्ञेऽस्मिंस्त्रिभुवनसुते श्रीमहीन्द्रे महेन्द्रे ।।
पृथ्वीनारायणसहचरैर्यत् कृतं कर्म वीरै–
स्तत्कर्त्तव्यं तदनुगतिभिः सर्वदा कर्मवीरैः ।।७।।

पृथ्वीनारायणनृपमुखाद्दुर्गतानेव शब्दान्
सभ्यः कार्यी भटशिवसुतः सोऽभिमानो लिलेख ।।
पुत्राः पौत्रास्तदनुजनयो राष्ट्रवितं ररक्षुः
श्यामाभिख्यात् समधिगतवानस्मि दिव्योपदेशम् ।।८।।

मात्राबिन्द्वाद्यविकलतया मूलमादौ प्रकाश्य
प्राचीनत्वाद् दुरधिगमतां वीक्ष्य गोरक्षभाषा॥

भूयोऽनूक्ता सुरगिरि ततः सर्वलोकस्य हेतोः
पृथ्वीपृष्ठे प्रथयतु तथा स्थायिपृथ्वीजयन्ती ॥ ९ ॥

(शिवम्)

?

तुलसी "बैरागी"

गड्डटाका बचचा जस्ता
स्याउँ स्याउँ गर्ने दूधेबालक,
बटारिएका आन्द्रा बोको
दिगम्वर किन यसरो ?
गड्डटाका बचचा जस्तै
होला सबको चाला !
अरू उपाय केही छैन ?
आमा कसले खाला ?

दुहाइ दुहाईको लागि ?
आफूलाई हेर,
अमूल्य त्यो वोलो नत्र
किन जान्थ्यो खेर ?

'बृहद् आध्यात्मिक-परिषद्' को

केन्द्रीय कार्यकारिणी (स्थायि-समिति) का पदाधिकारी र सदस्य-हरुको नामावली :—

(१) सभापति :— पं० श्री- श्रीकृष्णमिश्र :

(२) उपसभापति :— पं० श्री-नरेन्द्रकेशरी उपाध्याय: पौड्याल:

(३) सचिव :— श्रीपुष्करनाथठक्कुर:

(४) सहसचिव :— श्रीद्वारिकाराज उप्रेती

(५) कोषाध्यक्ष :— ज. श्री-शारदासमसेर ज. व. रा.

(६) सहायककोषाध्यक्ष:- सं. श्री-भरतमणिशर्मा घिमिरे:

(७) सदस्य :— श्रीरामजङ्गवहादुरसिंह:

(८) " श्रीतिलकप्रसाद उपाध्याय:

(९) " श्रीगोवर्द्धनवहादुर: कार्की

(१०) " श्रीयोगराजचापागाइ:

(११) " श्री ॐ भक्त: कार्की

(१२) " डा० श्रीपिनाकिप्रसाद आचार्य:

(१३) " श्रीचक्रपाणी रिजाल:

(१४) " श्री गोविन्दहरिजङ्गम:

(१५) " ... ...

ॐ

आत्मा खलु विश्वमूलम् !

आत्मा नदी संयम--पुण्य--तीर्था, सत्योदका शीलतटा दयोर्मिः।।
तत्राभिषेकं कुरु शौचकाम! न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा।।

संस्थापकः--- योगी नरहरिनाथः

परामर्शदातृमण्डल–

१. भू०पू० प्रधानमन्त्री श्रीटङ्कप्रसाद आचार्यः
२. सम्माननीय श्रीरङ्गनाथशर्मा अध्यक्ष रा०स० स्थायि समितिः
३. महामहिम श्रीबालचन्द्रशर्मा
४. भू०पू० उपकुलपतिः श्रीबालकृष्णसमः
५. माननीय श्रीसूर्यविक्रमज्ञवाली भू०पू०रा०प०स०
६. माननीय श्रीखिलेन्द्रपाण्डे अध्यक्ष–प्राध्यापकसङ्घः
७. श्रीकेशरबहादुर के०सी० भू०पू० लोकसेवाआयोगाध्यक्षः
८. प्रा० देवीप्रसादरिमाल : (वैदिकः)
९ श्रीभवानीभिक्षुः सदस्य—राजकीयप्रज्ञाप्रतिष्ठानस्य
१०. श्रीमती पुण्यप्रभाढुङ्गाना
११. प्राचार्या श्रीमती अङ्गुर बाबा जोशी पद्मकन्याकालेजः
१२. प्राचार्यः पूर्णचन्द्र ढुङ्गेलः नेपाल –संस्कृत–विश्वविद्यालयः
१३. प्रा०श्रीपूर्णबहादुरमानवः . ...

सम्पादकीय:–

आप्लृ व्याप्तौ धातुवाट निर्वचनीय आत्मा जुन –
"आत्मा जीवे धृतौ देहे स्वभावे परमात्मनि ।"

"आत्मादिदाराः सर्वेषाम्" आदि लक्षणहरुवाट पनि सर्वत्र व्यापक, सच्चिदानन्दस्वरूप स्वयं प्रकाशमान भएता पनि काठमा रहेको आगोले स्वयम् काठलाई नडढाई अन्यवृत्तिमा अपेक्षित रहेझैं यो दैहिक भएर पनि यसको प्रकाश र साक्षात्कारको लागि प्रथमतः ज्ञान नै अपेक्षित हुन्छ । जवसम्म सांसारिक तत्त्व वा पदार्थहरूको सूक्ष्मातिसूक्ष्म विवेचनाद्वारा यथार्थ ज्ञान हुँदैन तवसम्म आत्माको साक्षात्कार असम्भवप्राय हुँनेहुँदा हाम्रा दर्शनहरू पनि यतैपद्धिवाट तत्त्वज्ञानको निमित्त अगाडि वढेका छन् । दर्शनको व्यापकता यसरी छर्लङ्गिन्छ –

"दृशिर् प्रेक्षणे" दृश्यते (अवलोक्यते) येन तद् दर्शनम् यसबाट नेत्र, शास्त्र, अनुभूति, अनुभव, अनुभाव आदिको ज्ञान हुन्छ "दृश्यते यस्मिन् तद् दर्शनम्" भन्नाले ईश्वरादि ब्रह्मको वोध हुन्छ । विना आत्मज्ञान आत्यन्तिक सुख हुन नसक्ने र आत्मज्ञान पनि दर्शनको माध्यमवाटै सम्भव हुँदा एकातिर ब्रह्मज्ञानकोलागि दर्शन वरदानस्वरूप छ भने अर्कातिर विश्वज्ञान, विश्वहित र विश्वशान्ति आदि समष्टिगत वहिर्वृत्तिको निम्ति पनि दर्शनको मूर्धन्य स्थान छ । विशन्ति (प्रविशन्ति) पदार्थाः यस्मिन् असौ विश्वः" यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते "तज्जलानिति शान्त उपासीत" यसद्वारा विश्वशव्दको अर्थ सर्व, समस्त, समष्टि, अशेष, ब्रह्माण्ड, जीवात्मा, परमात्मा, ईश्वर, ब्रह्म समेत हुँने भएकोले समष्टिरूपले – विश्वश्मिन् आत्मदर्शनम् (विश्वमा आफूलाई देख्नु) विश्वस्य आत्मनि दर्शनम् (विश्वलाई आफूमा देखनु) विश्वस्य आत्मीयतया दर्शनम् (विश्वलाई आत्मीयरूपले देखनु) जस्तै –

"मित्रस्य चक्षुपा समीक्षामहे==आत्मा खलु विश्वमूलम्कृण्वन्तो विश्व-मार्यम्, ईशावास्यमिदं सर्वम्; सर्वभूतहिते रताः, वसुधैव कुटुम्बकम्, स्वदेशो भवनत्रयम आदि महती विश्वात्मभावनाको उदय। विश्वस्मै आत्मदर्शनम् (विश्वलाई आत्मा देखाउनु) विश्वेन आत्मदर्शनम् (विश्वद्वारा आत्माको दर्शन गर्नु) (विश्वस्मांत् आत्मदर्शनम्(संसारबाट आत्मा देख्नु) विश्वस्य आत्मदर्शनम् (संसारको आत्मतत्त्व बुझ्नु) इत्यादि। विश्वात्मदर्शनम् विद्यते यस्मिन् तद् विश्वात्मदर्शनम् विश्वात्म दर्शन रहन्छ जस्मा त्यही विश्वात्मदर्शन [प्रस्तुत पत्रिका पनि] । अध्यात्मवाद वैदिक दर्शन, विश्व विभूतिपरिचय, राष्ट्रिय अनुसन्धान, विश्वसमाचार–सार, जनमानस आदि विषयहरूबाट कलेवरित तथा–

बृहद् आध्यात्मिक परिषद् [आप्यते=प्राप्यते, आप्नोति =व्याप्नोति इति वा आत्मा, आत्मनि इति अध्यात्मम्, अध्यात्मम् भवत् आध्यात्मिकम्, परितः सीदन्ति जनाः यस्याम् असौ परिषद्, आध्यात्मिकानाम् परिषद् आध्यात्मिकपरिषद्, बृहती चासौ आध्यात्मिक परिषद् इति बृहद् आध्यात्मिक परिषद्] द्वारा प्रकाशित भई पाठकवर्गको समक्ष प्रस्तुत हुनआएको यसले स्वोद्देश्यानुरूप हुनुनै आफ्नो परम कर्तव्य ठानेको छ।

[illegible]

[[illegible]]

प्र. जि. अ. का. का. दर्ता नं.–१ ।२०२८

रजिष्टर नं.

अध्यात्मविद्या विद्यानाम् !

आह्वान

भौतिकवादबाट मात्र वास्तविक मानसिक शान्ति एवं विश्व शान्ति असम्भव प्रतीत हुंदा सो अभावको पूर्तिको लक्ष्य राखि बिलीन हुंदै गइरहेको आध्यात्मिक भावलाई पुन: जगाउन यो अध्यात्म परिषद्को जन्म भएको हो । अत: विश्वका विभिन्न स्थानमा रहनु भएका आध्यात्म प्रिय बन्धुहरूलाई परिषद्सँग सम्बन्ध राखि सदस्य हुन र शाखा प्रशाखा खोल्न यो बृहद् आध्यात्मिक परिषद् आह्वान गर्दछ ।

बृ. आ. प.

प्रेषक:-
बृहद् आध्यात्मिक परिषद्
केन्द्रीय कार्यालय,
पुरस्थली गोरक्षपीठ, काठमाण्डू

प्रापक:-
श्री

मुखपृष्ठ मुद्रक ... ता. सा. उ. केन्द्र, जाउलाखेल